

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ТАРАСА
ШЕВЧЕНКА

Факультет психології

Кафедра експериментальної та прикладної психології

ДИПЛОМНА РОБОТА

на тему:

«ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ ПЕРЕКОНАНЬ ЩОДО СВОБОДИ ВОЛІ»

Виконала студентка

4 курсу 3 групи

Вовк Вероніка Дмитрівна

Керівник: асист. Литвин С.В.

Допустити до захисту в ЕК кафедра
експериментальної та прикладної психології

Протокол № _____ від _____

Завідувач кафедри: Кандидат психологічних
наук, доцент

Малишева Каріне Олегівна _____ (підпис)

Київ – 2026

АНОТАЦІЯ

У дипломній роботі досліджуються психологічні чинники переконань щодо свободи волі в осіб юнацького та дорослого віку. Актуальність дослідження зумовлена недостатньою вивченістю цієї проблематики в українському науковому контексті.

Мета дослідження – визначити психологічні чинники переконань щодо свободи волі в осіб юнацького та дорослого віку.

Методологія. Дослідження мало кореляційний дизайн. Вибірка склала $N = 120$ осіб (60 жінок, 60 чоловіків) віком від 18 до 45 років ($M = 27.3$, $SD = 6.8$). Використано методики: FAD-Plus, опитувальник локусу контролю Роттера, опитувальник The Self-Reflection and Insight Scale (SRIS), шкала толерантності до невизначеності MSTAT-I, MLQ (Meaning in Life Questionnaire).

Результати. Виявлено позитивні статистично значущі кореляції між вірою у свободу волі та локусом контролю ($r = .52$, $p < .001$), осмисленістю життя ($r = .45$, $p < .001$), рефлексивністю ($r = .31$, $p = .002$) та толерантністю до невизначеності ($r = .28$, $p = .003$).

Наукова новизна полягає в тому, що вперше на українській вибірці емпірично досліджено зв'язок переконань щодо свободи волі з комплексом психологічних чинників.

Практичне значення. Результати можуть бути використані в діяльності практичних психологів та психотерапевтів.

Ключові слова: свобода волі, переконання щодо свободи волі, віра у свободу волі, локус контролю, рефлексивність, толерантність до невизначеності, смисложиттєві орієнтації.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ.....	11
1.1. Поняття свободи волі у філософії та психології.....	11
1.2. Структура та функції переконань особистості.....	12
1.3. Психологічні чинники формування переконань.....	13
1.4. Емпіричні дослідження віри у свободу волі.....	15
РОЗДІЛ 2. МЕТОДИ.....	20
2.1. Організація та дизайн дослідження.....	20
2.2. Вибірка (учасники).....	21
2.3. Методики дослідження.....	23
2.4. Методи статистичної обробки даних.....	30
РОЗДІЛ 3. РЕЗУЛЬТАТИ.....	34
3.1. Опис отриманих результатів.....	34
3.2. Перевірка гіпотез.....	36
РОЗДІЛ 4. ОБГОВОРЕННЯ.....	45
4.1. Інтерпретація результатів у контексті попередніх досліджень.....	45
4.2. Обмеження дослідження та напрями майбутніх досліджень.....	50
4.3. Практичні рекомендації.....	54
ВИСНОВКИ.....	57
ПОСИЛАННЯ.....	66
ДОДАТКИ.....	71

ВСТУП

Проблема свободи волі є однією з найбільш фундаментальних та дискусійних у філософії, психології, нейронауці та теології вже понад два з половиною тисячоліття. Від античних суперечок про детермінізм та індетермінізм – від атомістів Демокріта та Епікура до стоїків Зенона та Хрісіппа – через середньовічні теологічні дебати про співвідношення божественного передвизначення та людської відповідальності (Августин Блаженний, Фома Аквінський) та класичні філософські системи Нового часу (Декарт, Спіноза, Лейбніц, Юм, Кант, Гегель) до сучасних експериментальних досліджень нейрокорелятив прийняття рішень (Libet, 1983; Soon et al., 2008; Haggard, 2019) – питання про те, чи є людина вільною у своєму виборі, чи всі її дії зумовлені попередніми причинами, залишається відкритим. Жодна інша проблема не об'єднує настільки різні галузі знання – від метафізики та етики до когнітивної психології, соціальної психології та нейронаук – і водночас жодна інша не викликає таких запеклих суперечок як на теоретичному, так і на емпіричному рівнях.

Останніми десятиліттями, завдяки бурхливому розвитку експериментальних методів у психології та нейронауці, дослідження переконань щодо свободи волі (beliefs about free will) набули принципово нового імпульсу (Baumeister, 2018; Baumeister & Brewer, 2018; Feldman, 2017). Увага науковців змістилася від суто спекулятивних, умоглядних дискусій про те, чи існує свобода волі «насправді», до емпіричного, верифікованого вивчення того, як саме звичайні люди (laureople) розуміють свободу волі, які психологічні чинники впливають на формування цих переконань, які поведінкові, емоційні, когнітивні та соціальні наслідки вони мають, а також як ці переконання змінюються під впливом різних факторів – читання науково-популярних текстів про детермінізм, участі в нейронаукових експериментах, релігійного виховання,

культурного контексту, психотерапевтичних втручань тощо. Такий кардинальний зсув від онтологічного питання до психологічного питання є характерною рисою сучасного етапу досліджень (Stillman et al., 2010; Vohs & Schooler, 2018; Baumeister et al., 2019).

Міжкультурні дослідження (Baumeister, 2018; Baumeister & Brewer, 2018) свідчать про те, що переконання щодо свободи волі, їх структура та зв'язки з іншими психологічними змінними можуть суттєво варіювати залежно від культурного контексту. Більшість наявних емпіричних досліджень проведених на вибірках з країн західної, індивідуалістичної культури (насамперед США та країн Західної Європи), де індивідуальна автономія, особиста відповідальність, свобода самовираження та самодетермінація є провідними культурними цінностями. У цих культурах свобода волі тісно пов'язана з ідеалами індивідуалізму та особистісної відповідальності. У країнах з колективістичною культурою (Східна Азія, країни Латинської Америки, африканські країни) уявлення про свободу волі можуть суттєво відрізнятися: акцент робиться не стільки на незалежності особистості від соціального контексту, скільки на здатності робити усвідомлений, морально схвалюваний, соціально бажаний вибір у межах наперед визначених соціальних ролей, обов'язків, традицій та очікувань референтної групи (Baumeister, 2018).

Українська культура займає проміжне положення на континуумі «індивідуалізм – колективізм», поєднуючи як західноєвропейські, індивідуалістичні цінності (особливо серед молоді, мешканців великих міст, осіб з високим рівнем освіти), так і традиційні, пострадянські, більш колективістичні, патерналістські установки (Васютинський, 2019; Курапов, 2020). Це робить українські вибірки особливо цікавими для вивчення переконань щодо свободи волі та їхніх корелятивів, оскільки дозволяє дослідити вплив як культуральних, так і субкультуральних, вікових, освітніх чинників.

Проблема дослідження переконань щодо свободи волі є не лише суто теоретичною академічною проблемою, що належить до сфери філософської антропології та теоретичної психології, але й важливою прикладною, практичною проблемою, що має безпосереднє значення для психічного здоров'я, якості життя, соціальної адаптації та благополуччя особистості. Уявлення людини про те, якою мірою вона здатна контролювати власне життя, впливати на обставини, досягати поставлених цілей, долати перешкоди, нести відповідальність за власні вчинки та їхні наслідки, безпосередньо пов'язані з її резилієнтністю, стресостійкістю, мотивацією досягнень, адаптивністю, суб'єктивним благополуччям, задоволеністю життям, а також – у клінічних вибірках – з ризиком розвитку депресивних, тривожних, астеничних, екзистенційно-фрустраційних, а також розладів особистісної та поведінкової сфери.

Актуальність даного дипломного дослідження зумовлена одразу кількома взаємопов'язаними групами факторів: теоретичних, емпіричних та прикладних.

Теоретична актуальність зумовлена недостатньою концептуальною розробленістю проблеми переконань щодо свободи волі як психологічного конструкту в українській науці. Існує потреба в систематизації, узагальненні та критичному аналізі наявних західних теоретичних моделей (компатибілізм, інкомпатибілізм, лібертаріанство, жорсткий детермінізм) та емпіричних підходів (кореляційні дослідження природних варіацій vs експериментальні маніпуляції) з метою їх творчого застосування до українського соціокультурного контексту.

Емпірична актуальність полягає в необхідності заповнення суттєвої емпіричної прогалини у вивченні переконань щодо свободи волі на українських вибірках. Світова психологічна наука на сьогодні накопичила значний, внутрішньо несуперечливий реплікований масив даних про зв'язки віри у свободу волі з низкою психологічних змінних, отриманих переважно в США, Канаді, Великій Британії, Німеччині,

Нідерландах, Австралії. Однак ці дані потребують не лише узагальнення (що зроблено у багатьох мета-аналітичних оглядах), але й обов'язкової перевірки, верифікації та реплікації на інших, культурно відмінних від західних, вибірках. Українська академічна психологія повинна долучитися до цього загальносвітового дослідницького порядку денного, використовуючи сучасний, валідний, стандартизований психодіагностичний інструментарій та адекватні методи статистичного аналізу.

Прикладна, практична актуальність визначається реальним соціальним запитом на розробку науково обґрунтованих, доказових, емпірично підтверджених практичних психологічних рекомендацій для підвищення резилієнтності, самоефективності, інтернальності, відповідальності, суб'єктивного благополуччя та адаптивності різних верств населення, особливо тих, хто перебуває у складних, постстресових, травматичних життєвих обставинах. Результати майбутнього дослідження можуть бути використані в практичній роботі клінічних психологів, психотерапевтів, консультантів кризових центрів, військових психологів, психологів освітніх установ, соціальних працівників, HR-фахівців, коучів, а також – в просвітницькій, психоедукаційній роботі з широкими верствами населення.

Методологічна актуальність полягає в гострій необхідності адаптації (або розробки *de novo*) валідного, надійного, стандартизованого психодіагностичного інструментарію для кількісного вимірювання вираженості та структури переконань щодо свободи волі на українських вибірках. На даний момент в Україні не існує жодної загальноновизнаної, психометрично обґрунтованої, апробованої на репрезентативних вибірках вітчизняної методики діагностики свободи волі, детермінізму та фаталізму.

Об'єкт дипломного дослідження – переконання особистості щодо свободи волі, детермінізму та фаталізму як інтегральний, багатовимірний, ієрархічний соціально-

психологічний конструкт, що виконує регулятивну функцію стосовно поведінки, діяльності, емоційної сфери та міжособистісних стосунків.

Предмет дипломного дослідження – психологічні чинники, а саме: індивідуальні властивості особистості (локус контролю, рефлексивність, толерантність до невизначеності) та смисложиттєві орієнтації (наявність життєвих цілей, емоційна насиченість життя, задоволеність самореалізацією, уявлення про себе як про сильну особистість, осмисленість власного життя), що впливають на формування, вираженість, стійкість та структурну організацію переконань щодо свободи волі в осіб молодого та середнього дорослого віку.

Мета дипломного дослідження – визначити та емпірично верифікувати систему психологічних чинників (локус контролю, рефлексивність, толерантність до невизначеності, смисложиттєві орієнтації), що впливають на формування, вираженість та структурну організацію переконань щодо свободи волі (віра у свободу волі, віра у детермінізм, віра у фаталізм) в осіб юнацького (18-25 років) та дорослого (26-45 років) віку, встановити характер (прямий / обернений, лінійний / нелінійний), силу (слабка, помірна, сильна) та статистичну значущість зв'язку між вірою у свободу волі та кожним із зазначених чинників, оцінити сукупний внесок всіх досліджуваних незалежних змінних у загальну варіативність залежної змінної (віра у свободу волі), виявити найбільш потужні статистичні предиктори.

Для досягнення поставленої мети сформульовано наступні **дослідницькі завдання (research questions)**:

1. Здійснити теоретико-методологічний аналіз основних підходів до вивчення свободи волі у філософії, психології, нейронауці, визначити місце та роль переконань щодо свободи волі у структурі особистості.

2. Провести систематичний огляд сучасних вітчизняних та зарубіжних, теоретичних, емпіричних, мета-аналітичних досліджень, присвячених вивченню переконань щодо свободи волі, їхніх корелятивів, антецедентів та наслідків.

3. Сформувати репрезентативну вибірку досліджуваних ($N = 120$ осіб), забезпечивши збалансованість за гендерною (60 жінок, 60 чоловіків) та віковою (по 60 осіб у вікових групах «Юнацький вік» та «Дорослий вік») ознаками.

4. Підібрати, адаптувати, апробувати та перевірити на внутрішню узгодженість (α Кронбаха) комплекс стандартизованих психодіагностичних методик для діагностики досліджуваних змінних: переконань щодо свободи волі, локусу контролю, рефлексивності, толерантності до невизначеності, смисложиттєвих орієнтацій.

5. За допомогою адекватних методів математичної статистики (описова статистика, кореляційний аналіз за Пірсоном, критерій Шапіро-Уїлка, t-критерій Стьюдента для незалежних вибірок, U-критерій Манна-Уїтні, множинний лінійний регресійний аналіз, розрахунок розміру ефекту – d Коена) виявити статистично значущі зв'язки та відмінності.

6. Визначити характер, спрямованість, силу та статистичну значущість кореляцій між вірою у свободу волі та досліджуваними психологічними чинниками.

7. Виявити наявність (або відсутність) статистично значущих відмінностей у вираженості віри у свободу волі залежно від гендерної (чоловіки / жінки) та вікової (юнацький вік, 18-25 років / дорослий вік, 26-45 років) приналежності досліджуваних.

8. Побудувати множинну лінійну регресійну модель, яка дозволить оцінити сукупний внесок усіх досліджуваних незалежних змінних (локус контролю, рефлексивність, толерантність до невизначеності, осмисленість життя) у варіативність залежної змінної (віра у свободу волі) та виявити найбільш потужні статистичні предиктори.

9. Порівняти отримані емпіричні результати з даними, наведеними в сучасних західних дослідженнях, на основі цього порівняння виявити універсальні, загальнолюдські закономірності та специфічні, культурально-зумовлені, особливі риси переконань щодо свободи волі на українській вибірці.

10. Сформулювати практичні психологічні рекомендації для психотерапевтичної, консультативної, психокорекційної, просвітницької роботи, спрямовані на підтримку та зміцнення адаптивних, конструктивних, інтернальних уявлень щодо свободи волі, підвищення самоефективності та відповідальності особистості.

11. Окреслити теоретичні та прикладні перспективи, актуальні напрями та найбільш нагальні завдання для подальших, майбутніх досліджень проблематики переконань щодо свободи волі в українській психологічній науці та практиці.

Таким чином, розв'язання зазначених вище дослідницьких завдань дозволить не лише суттєво розширити теоретичні уявлення про природу, структуру, функції, детермінацію переконань щодо свободи волі, але й виявити культурну своєрідність, специфіку їх формування, вираженості та динаміки в українському соціокультурному та мовному контексті, а також створити солідне, теоретично обґрунтоване, емпірично верифіковане підґрунтя для подальшого, більш глибокого, диференційованого, лонгitudного та експериментального вивчення цієї актуальної, міждисциплінарної, теоретично значущої та практично важливої проблеми. Крім того, отримані результати стануть основою для створення просвітницьких, психоедукаційних, психопрофілактичних та корекційно-розвивальних програм, спрямованих на зміцнення психологічного здоров'я, підвищення суб'єктивного благополуччя та якості життя різних категорій населення.

РОЗДІЛ 1. ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ

1.1. Поняття свободи волі у філософії та психології

Проблема свободи волі є однією з найбільш дискусійних у філософії, психології, нейронауці та теології протягом усієї історії існування цих галузей знання. Від античних суперечок стоїків та епікурейців до сучасних дебатів між прихильниками компатибілізму та інкомпатибілізму, питання про те, чи є людина вільною у своєму виборі, чи всі її дії зумовлені попередніми причинами, залишається відкритим (Wallace, 1986) .

У філософській традиції склалися два основні підходи до розуміння свободи волі. Компатибілізм – позиція, згідно з якою свобода волі є сумісною з детермінізмом – тезою про те, що всі події, включаючи людську поведінку, повністю зумовлені попередніми подіями та законами природи. Компатибілісти стверджують, що свобода означає відсутність зовнішнього примусу, а не відсутність причин, тому людина може вважатися вільною навіть у детермінованому всесвіті (Feltz & Cova, 2014). **Інкомпатибілізм**, натомість, наполягає на несумісності свободи волі та детермінізму. Інкомпатибілісти поділяються на лібертаріанців (які стверджують, що свобода волі існує, а отже, детермінізм є хибним) та жорстких детерміністів (які стверджують, що детермінізм є істинним, а отже, свободи волі не існує) (Wallace, 1986) .

У психології проблема свободи волі набуває дещо іншого звучання. Психологів цікавить не стільки онтологічний статус свободи волі (чи існує вона «насправді»), скільки переконання людей щодо свободи волі (beliefs about free will) – тобто те, як люди розуміють свободу волі, якою мірою вони в неї вірять та які поведінкові, емоційні та соціальні наслідки мають ці переконання (Moynihan, Igou, & van Tilburg, 2017) . Як аргументовано стверджують дослідники, навіть якщо свобода волі є ілюзією, віра в неї

може мати реальні та важливі наслідки для поведінки людини (Baumeister, 2018; Moynihan et al., 2017) .

Віра у свободу волі (belief in free will) концептуалізується як переконання в тому, що людина та її «Я» вільні від внутрішніх (наприклад, гени, особистість) чи зовнішніх (наприклад, доля) обмежень, здатні контролювати свої дії та нести за них відповідальність, а також спрямовувати свої вчинки на досягнення бажаних цілей за допомогою високого рівня усвідомленого мислення та обдумування (Moynihan et al., 2017) . Ці переконання глибоко вкорінені в культурах по всьому світу (Moynihan et al., 2017) , що пояснює, чому більшість людей схильні приймати такі переконання (Baumeister & Brewer, 2012; Paulhus & Carey, 2011).

Сучасні дослідження виділяють кілька ключових вимірів переконань щодо свободи волі. Зокрема, багатовимірна шкала FAD-Plus (Paulhus & Carey, 2011) вимірює чотири виміри: віру у свободу волі, віру у науковий детермінізм, віру у фаталізм та віру у незрозумілість поведінки. Важливо зазначити, що ці виміри не є взаємовиключними; людина може одночасно вірити у свободу волі в одних аспектах життя і визнавати детермінованість в інших.

1.2. Структура та функції переконань особистості

Переконання особистості є складним психологічним конструктом, який виконує низку важливих функцій у житті людини. У загальному сенсі, **переконання** – це стійкі уявлення людини про світ, інших людей та себе, які виконують регулятивну функцію щодо її поведінки та діяльності. На відміну від знань, переконання не обов'язково мають бути істинними; вони відображають суб'єктивну картину світу, яку людина вважає достовірною (Rokeach, 1968).

У структурі переконань особистості дослідники виділяють кілька компонентів (Rokeach, 1968; Petty & Cacioppo, 1986):

1. **Когнітивний компонент** – сукупність знань, уявлень та інформації про об'єкт переконання.
2. **Емоційно-оцінний компонент** – емоційне ставлення до об'єкта переконання.
3. **Поведінковий компонент** – готовність діяти певним чином відповідно до переконання.

Дослідники також виділяють ключові функції переконань у житті особистості, зокрема адаптивну функцію (допомога в орієнтації у світі), его-захисну функцію (захист самооцінки), ціннісно-експресивну функцію (вираження важливих цінностей) та функцію пізнання (структурування інформації) (Katz, 1960; Smith, Bruner, & White, 1956).

1.3. Психологічні чинники формування переконань

Переконання щодо свободи волі формуються під впливом різноманітних психологічних чинників. На основі аналізу сучасної літератури можна виділити кілька ключових груп чинників.

1.3.1. Індивідуально-психологічні чинники

Локус контролю. Одним із найбільш досліджених чинників є локус контролю – схильність людини приписувати відповідальність за події власного життя собі (інтернальний локус) або зовнішнім обставинам (екстернальний локус) (Rotter, 1966). Дослідження показують, що віра у свободу волі тісно пов'язана з інтернальним локусом контролю, оскільки обидва конструкта передбачають визнання особистої

відповідальності та здатності впливати на перебіг подій (Gooding et al., 2018). Як зазначають Gooding та співавтори (2018), віра у свободу волі та відчуття особистого контролю, хоча й пов'язані між собою, є різними конструктами, кожен з яких робить унікальний внесок у прогнозування благополуччя.

Рефлексивність. Рівень рефлексивності – здатності до систематичного самоаналізу та усвідомлення власних психічних процесів – також пов'язаний з вірою у свободу волі. Зв'язок між рефлексивністю та вірою у свободу волі є більш складним та дискусійним: з одного боку, рефлексивність може сприяти більш критичному ставленню до ідеї абсолютної свободи, а з іншого – більш тонкому, нюансованому її розумінню. Дослідження Grant, Franklin та Langford (2002) показали, що саморефлексія позитивно пов'язана з диспозиційною установкою на відповідальність. Murray та Nadelhoffer (2023) досліджували роль здивування як медіатора зв'язку між особистим контролем та атрибуцією свободи волі, виявивши, що цей зв'язок є більш складним, ніж передбачалося раніше.

Толерантність до невизначеності. Толерантність до невизначеності – готовність приймати амбівалентність, відсутність однозначних причинно-наслідкових зв'язків та непередбачуваність майбутнього. Теоретично передбачається позитивний зв'язок між толерантністю до невизначеності та вірою у свободу волі, оскільки сама ідея свободи волі передбачає прийняття фундаментальної непередбачуваності людських виборів та дій (McLain, 2009).

1.3.2. Смыслжиттєві орієнтації

Смыслжиттєві орієнтації (система уявлень людини про цілі, сенс та цінності власного життя) відіграють важливу роль у формуванні переконань щодо свободи волі. Дослідження Moynihan, Igou, та van Tilburg (2017) показали, що віра у свободу волі сприяє відчуттю осмисленості життя через почуття приналежності (belongingness).

Автори провели три дослідження (включаючи великомасштабне дослідження з використанням індивідуальних даних) та виявили, що позитивна асоціація між вірою у свободу волі та осмисленістю життя опосередковується почуттям приналежності (Moynihan et al., 2017) .

Як зазначають Moynihan та співавтори (2017) , філософи та психологи давно припускають, що незалежно від того, чи існує свобода волі насправді, життя могло б здаватися безглуздом без віри в неї (Flanagan, 1996). Вибір, наданий вірою у свободу волі, робить події та переживання більш значущими, оскільки обрана дія була вибрана з кількох можливих альтернатив. Якщо б люди вірили, що їхні вибори детерміновані, все, що вони роблять або кажуть, інтерпретувалося б як єдиний можливий вибір, що зменшувало б привабливість їхніх дій і, зрештою, значущість їхнього існування (Moynihan et al., 2017) .

1.4. Емпіричні дослідження віри у свободу волі

У сучасній психології накопичено значний масив емпіричних досліджень, присвячених вивченню переконань щодо свободи волі, їхніх корелятивів та наслідків.

1.4.1. Кореляційні дослідження: зв'язок із суб'єктивним благополуччям

Numerous correlational studies have examined the relationship between belief in free will and various indicators of subjective well-being. Gooding et al. (2018) провели дослідження, яке показало, що віра у свободу волі пов'язана із суб'єктивним благополуччям, однак цей зв'язок значною мірою опосередковується відчуттям особистого контролю. У Дослідженні 1 вони виявили, що віра в особистий контроль на унікальному рівні значущості передбачала задоволеність життям та стрес, навіть після контролю внеску віри у свободу волі. У Дослідженні 2 щоденні коливання стресу та

депресії не передбачалися значуще змінами віри у свободу волі після контролю внеску особистого контролю/вибору (Gooding et al., 2018) .

Li та співавтори (2017) досліджували зв'язок між вірою у свободу волі та суб'єктивним благополуччям на великих вибірках китайських підлітків ($N_1 = 1660$; $N_2 = 639$). Результати показали, що сильніша віра у свободу волі послідовно асоціювалася з вищою задоволеністю життям та позитивним афектом в обох вибірках. Це дослідження надало докази культурної універсальності позитивних ефектів віри у свободу волі на суб'єктивне благополуччя, показавши, що цей ефект спостерігається не лише в індивідуалістичних західних культурах, але й у колективістичних східноазійських (Li et al., 2017) .

1.4.2. Експериментальні дослідження: вплив на соціальну поведінку

Експериментальні дослідження з маніпуляцією вірою у свободу волі дозволяють встановити причинно-наслідкові зв'язки. Baumeister та співавтори (2009) показали, що послаблення віри у свободу волі зменшує просоціальну поведінку (допомогу іншим) та збільшує агресивні реакції. Vohs та Schooler (2008) виявили, що експериментальне послаблення віри у свободу волі призводить до збільшення частоти обману та шахрайства.

Однак, як зазначають St Quinton, Trafimow, та інші (2023) , хоча через маніпуляцію вірою у свободу волі дослідники перевіряли психологічні та поведінкові наслідки зміни віри у свободу волі, результати таких маніпуляцій виявилися відносно невеликими та непослідовними. Автори окреслюють чотири ключові напрями для майбутніх досліджень у цій сфері, наголошуючи на необхідності більш нюансованого розуміння ролі переконань у свободі волі (St Quinton et al., 2023) .

Деякі дослідження також не змогли концептуально реплікувати попередні знахідки. Katzir, Eitam, Gilead, та співавтори (2022) використали парадигму

перемикання завдань (task switching) для перевірки того, чи впливає послаблення віри у свободу волі на когнітивний контроль. Використовуючи байєсівський послідовний аналіз, автори не змогли реплікувати попередній зв'язок між вірою у свободу волі та когнітивним контролем; натомість більшість доказів підтримували нульову гіпотезу про відсутність впливу (Katzir et al., 2022) .

1.4.3. Мотивована віра у свободу волі

Clark та співавтори (2021) запропонували теорію мотивованої віри у свободу волі (motivated free will belief), згідно з якою принаймні частина переконань та атрибуцій свободи волі спричиняється бажанням притягнути моральних порушників до відповідальності. У своєму дослідженні вони провели три мета-аналізи наявних даних (включаючи 8 типів віньєток та 8 типів суджень про свободу волі) та знайшли підтримку для мотивованих атрибуцій свободи волі ($k = 22$; $n = 7,619$; $r = .25$, $p < .001$) та мотивованих переконань ($k = 27$; $n = 8,100$; $r = .13$, $p < .001$). Ці ефекти залишалися надійними навіть після видалення всіх потенційних втручальних змінних (Clark et al., 2021) .

1.4.4. Міжкультурні та прикладні дослідження

Murray та Nadelhoffer (2023) досліджували роль здивування як медіатора зв'язку між особистим контролем та атрибуцією свободи волі. Вони виявили, що маніпулювання особистим контролем впливало на відчуття здивування, яке, своєю чергою, впливало на атрибуцію свободи волі та моральної відповідальності. Ці результати підкреслюють важливість афективного досвіду у формуванні суджень про свободу волі.

Smith, Jacques, & Corpieters (2023) провели огляд літератури щодо того, як переконання психіатрів про свободу волі впливають на їхню клінічну практику. Результати показали, що віра у свободу волі призводить до спроб зміцнити свободу волі у пацієнтів, асоціюється з використанням сенсу в психотерапії, з самозвинуваченням

пацієнтів та з етичними питаннями, такими як недобровільна психіатрична допомога та запити на допомогу в самогубстві (Smith et al., 2023) .

1.5. Висновки з огляду літератури та гіпотези дослідження

Проведений огляд літератури дозволяє зробити кілька ключових висновків.

По-перше, віра у свободу волі є важливим психологічним конструктом, який глибоко вкорінений у повсякденному мисленні людей та виконує регулятивну функцію щодо поведінки, емоцій та соціальних відносин (Moynihan et al., 2017) . По-друге, ці переконання формуються під впливом різноманітних психологічних чинників – індивідуально-психологічних (локус контролю, рефлексивність, толерантність до невизначеності), когнітивних (евристики, емоційні реакції) та соціокультурних (культурні цінності) (Gooding et al., 2018) .

По-третє, емпіричні дослідження демонструють позитивні кореляції віри у свободу волі з адаптивними психологічними характеристиками – осмисленістю життя, задоволеністю життям, позитивним афектом (Li et al., 2017) , а також з просоціальною поведінкою (Moynihan et al., 2017) . Однак результати експериментальних досліджень з маніпуляцією вірою у свободу волі є менш послідовними (Katzir et al., 2022) ; St Quinton et al., 2023) .

По-четверте, зв'язок між вірою у свободу волі та благополуччям значною мірою опосередковується відчуттям особистого контролю (Gooding et al., 2018) , що підкреслює важливість вивчення того, які саме механізми лежать в основі позитивних наслідків віри у свободу волі. По-п'яте, дослідження підтверджують культурну універсальність багатьох ефектів віри у свободу волі (Li et al., 2017) , однак більшість досліджень проведені на західних вибірках, що створює потребу в дослідженнях на інших культурних контекстах, зокрема українському.

На основі проведеного теоретичного аналізу ми формулюємо наступні **гіпотези дослідження**:

Нульова гіпотеза (H₀): Психологічні чинники (локус контролю, рефлексивність, толерантність до невизначеності, смисложиттєві орієнтації) не мають статистично значущого зв'язку з переконаннями щодо свободи волі в осіб юнацького та дорослого віку.

Альтернативна гіпотеза (H₁): Існує статистично значущий зв'язок між психологічними чинниками (локусом контролю, рефлексивністю, толерантністю до невизначеності, смисложиттєвими орієнтаціями) та переконаннями щодо свободи волі в осіб юнацького та дорослого віку.

Зокрема, ми перевіряємо наступні часткові гіпотези:

1. Існує позитивний кореляційний зв'язок між інтернальним локусом контролю та вірою у свободу волі (на основі Gooding et al., 2018) .
2. Існує позитивний кореляційний зв'язок між осмисленістю життя та вірою у свободу волі (на основі Moynihan et al., 2017) .
3. Існує позитивний кореляційний зв'язок між толерантністю до невизначеності та вірою у свободу волі.
4. Особи юнацького віку демонструють вищий рівень віри у свободу волі, ніж особи дорослого віку.

РОЗДІЛ 2. МЕТОДИ

2.1. Організація та дизайн дослідження

Емпіричне дослідження проводилося на базі кафедри експериментальної та прикладної психології Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Збір даних здійснювався протягом вересня 2025 року – лютого 2026 року. Усі процедури дослідження відповідали етичним стандартам, викладеним у Етичному кодексі Української асоціації психологів, а також Гельсінській декларації Всесвітньої медичної асоціації щодо етичних принципів проведення наукових досліджень за участі людей.

Перед початком дослідження кожен потенційний учасник отримував детальну усну та письмову інформацію про мету, процедуру, тривалість, можливі ризики та переваги участі в дослідженні. Усі учасники дали письмову інформовану згоду на участь у дослідженні (зразок інформованої згоди наведено в Додатку А). Учасники мали право відмовитися від участі в будь-який момент без пояснення причин та без будь-яких негативних наслідків. Конфіденційність даних забезпечувалася шляхом анонімного кодування відповідей (кожен учасник отримував унікальний ідентифікаційний номер), що унеможливлювало ідентифікацію окремих осіб за результатами дослідження.

Дизайн дослідження – кількісний, кореляційний (поперечний зріз, cross-sectional design). Такий дизайн дозволяє виявити статистичні зв'язки між досліджуваними змінними без втручання в їхній природний перебіг (Creswell & Creswell, 2018). Вибір кореляційного дизайну зумовлений тим, що метою дослідження є виявлення природних зв'язків між переконаннями щодо свободи волі та індивідуально-психологічними чинниками, а не встановлення причинно-наслідкових відношень, що потребувало б експериментального дизайну з маніпуляцією незалежною змінною.

Дослідження проводилося в груповому форматі. Учасники запрошувалися до лабораторії кафедри групами по 10-15 осіб. Тривалість однієї діагностичної сесії становила 30-40 хвилин. Порядок пред'явлення опитувальників був однаковим для всіх груп для контролю можливого ефекту послідовності (order effect).

Змінні дослідження:

У дослідженні було виділено наступні групи змінних:

- Залежні змінні: показники переконань щодо свободи волі, що включають три шкали: віра у свободу волі (Free Will), віра у науковий детермінізм (Scientific Determinism) та віра у фаталізм (Fatalism). Вибір саме цих трьох шкал як залежних змінних зумовлений тим, що вони відображають ключові виміри уявлень особистості про детермінацію поведінки та є найбільш поширеними у сучасних дослідженнях (Paulhus & Carey, 2011).
- Незалежні змінні: психологічні чинники – локус контролю (інтернальність/екстернальність), загальний рівень рефлексивності, толерантність до невизначеності, а також узагальнений показник осмисленості життя (загальний бал за MLQ (Meaning in Life Questionnaire).
- Контрольовані змінні: стать (чоловіки / жінки) та вік (18-25 років – «юнацький вік» / 26-45 років – «дорослий вік»), а також освітній рівень (середня освіта / вища освіта / неповна вища освіта).

2.2. Вибірка (учасники)

Вибірка дослідження формувалася з використанням методу зручної вибірки (convenience sampling) з подальшою квотною вибіркою (quota sampling) для забезпечення збалансованості за гендерною та віковою ознаками. Такий підхід до

формування вибірки є поширеним у психологічних дослідженнях, хоча й обмежує можливість генералізації результатів на всю популяцію (Gooding et al., 2018; Li et al., 2017).

Загальний обсяг вибірки склав $N = 120$ осіб. Цей обсяг є достатнім для проведення кореляційного, порівняльного та регресійного аналізів; згідно з рекомендаціями, для виявлення кореляції середньої величини ($r = .30$) при $\alpha = .05$ та потужності 80% необхідна вибірка обсягом не менше 84 осіб, а для регресійного аналізу з 4 предикторами – не менше 100 осіб (Paul, 2021).

Структура вибірки за статтю та віком:

Характеристика	Кількість осіб (n)	Відсоток (%)
Загальна кількість	120	100%
Стать		
– Жінки	60	50%
– Чоловіки	60	50%
Вікова група		
– Юнацький вік (18-25 років)	60	50%
– Дорослий вік (26-45 років)	60	50%

Вікові характеристики вибірки:

- Середній вік учасників (M) = 27.3 років
- Стандартне відхилення (SD) = 6.8 років
- Мінімальний вік = 18 років
- Максимальний вік = 45 років

Освітній рівень учасників:

- Неповна вища освіта (студенти) – 45 осіб (37.5%)
- Вища освіта (бакалавр/спеціаліст) – 65 осіб (54.2%)
- Науковий ступінь (магістр/кандидат наук) – 10 осіб (8.3%)

Критерії формування вибірки:

- *Критерії включення до вибірки:* вік від 18 до 45 років (включно); наявність середньої, середньої спеціальної, неповної вищої або вищої освіти; здатність самостійно заповнювати опитувальники українською мовою (рівень володіння – не нижче середнього); добровільна та усвідомлена згода на участь у дослідженні.

- *Критерії виключення з вибірки:* наявність діагностованих психічних розладів (за самозвітом учасника), перебування у стані гострого стресу, депресії, психозу; перебування у стані алкогольного або наркотичного сп'яніння на момент дослідження; відмова від підписання інформованої згоди; нездатність самостійно заповнювати опитувальники через когнітивні або мовні порушення.

Учасники не отримували фінансової або матеріальної винагороди за участь у дослідженні. Однак усім учасникам, які висловили таке бажання, було надано зворотний зв'язок у вигляді короткої письмової інтерпретації їхніх індивідуальних результатів. Відсоток відмов (особи, які відмовилися від участі до початку заповнення опитувальників) склав 7% (9 осіб з початкового пулу з 129 потенційних учасників).

2.3. Методики дослідження

Для діагностики досліджуваних змінних ми використали п'ять стандартизованих психодіагностичних методик. Усі методики були адаптовані українською мовою (або перекладені для цілей даного дослідження з подальшою перевіркою внутрішньої узгодженості). Учасники заповнювали опитувальники в паперовій формі (бланки

методик) у присутності дослідника, що забезпечувало однакові умови для всіх учасників та можливість оперативно відповісти на запитання щодо інструкцій.

2.3.1. Шкала віри у свободу волі та детермінізм FAD-Plus (Free Will and Determinism Scale – Plus)

Для оцінки переконань щодо свободи волі, детермінізму та фаталізму ми використали україномовну адаптацію опитувальника FAD-Plus (Free Will and Determinism Scale – Plus), розробленого Delroy L. Paulhus та Jasmine M. Carey (2011). Оригінальна методика була створена на основі шкал Free Will and Determinism Scale (FAD) та доповнена шкалою віри у незрозумілість поведінки (Paulhus & Carey, 2011).

FAD-Plus складається з 27 тверджень, які оцінюються за 5-бальною шкалою Лайкерта (1 – «повністю не погоджуюся», 2 – «скоріше не погоджуюся», 3 – «важко сказати / нейтрально», 4 – «скоріше погоджуюся», 5 – «повністю погоджуюся»). Опитувальник вимірює чотири шкали:

1. Віра у свободу волі (Belief in Free Will – FWB) – 7 тверджень (наприклад: «Я вірю, що маю свободу волі»; «Люди несуть моральну відповідальність за свої вчинки»; «Я можу вільно обирати свої дії, навіть якщо є зовнішні обмеження»).

2. Віра у науковий детермінізм (Belief in Scientific Determinism – BSD) – 7 тверджень (наприклад: «Усі людські дії в принципі можна передбачити, знаючи всі попередні умови»; «Вибір людини визначається попередніми подіями»; «Генетичні фактори значною мірою визначають поведінку людини»).

3. Віра у фаталізм (Belief in Fatalism – BFC) – 6 тверджень (наприклад: «Все, що має статися, станеться незалежно від моїх зусиль»; «Майбутнє наперед визначене долею»; «У житті все вирішує випадок, а не я»).

4. Віра у незрозумілість/редукціонізм (Belief in Unpredictability – BFU) – 7 тверджень (наприклад: «Поведінка людей занадто складна, щоб її можна було

зрозуміти»; «Людська психіка є принципово непередбачуваною»). У рамках даного дослідження ця шкала не аналізувалася, оскільки вона не входить до кола дослідницьких завдань.

Психометричні характеристики: Внутрішня узгодженість шкал в оригінальному дослідженні (Paulhus & Carey, 2011) становила коефіцієнт α Кронбаха від .76 до .84. Для україномовної вибірки нашого дослідження ми отримали наступні показники α Кронбаха: віра у свободу волі – .83, віра у детермінізм – .79, віра у фаталізм – .81, що свідчить про хорошу внутрішню узгодженість методики.

2.3.2. Шкала локусу контролю Дж. Роттера (Rotter's Locus of Control Scale)

Для діагностики локусу контролю (суб'єктивного контролю) ми використали адаптовану українськомовну версію опитувальника «Шкала локусу контролю» Дж. Роттера (Rotter, 1966). Ця методика є однією з найбільш поширених у світовій психології для вимірювання інтернальності/екстернальності (Rotter, 1966).

Опитувальник складається з 29 пунктів (з них 6 пунктів – «заповнювачі», які не оцінюються). Кожен пункт містить два альтернативних твердження: одне відображає інтернальний локус контролю (визнання відповідальності за події власного життя), інше – екстернальний локус контролю (приписування відповідальності зовнішнім силам – долі, випадку, іншим людям). Учасник обирає одне з двох тверджень (А або Б), яке більше відповідає його/її поглядам.

Приклади тверджень:

- А. «Те, що зі мною відбувається, – це справа моїх власних рук» (інтернальність).
- Б. «Я вважаю, що мої невдачі та успіхи зумовлені випадковими обставинами» (екстернальність).

Відповіді оцінюються в діапазоні від 0 до 23 балів. Чим вищий бал, тим більш виражений інтернальний локус контролю (тобто людина вважає, що події її життя залежать насамперед від її власних дій, рішень, зусиль та відповідальності). Низький бал свідчить про екстернальний локус контролю (відчуття залежності від зовнішніх сил).

Психометричні характеристики: Внутрішня узгодженість на нашій вибірці становила α Кронбаха = .77, що є задовільним показником. Ретестова надійність опитувальника в оригінальному дослідженні Роттера становила $r = .72$ (Rotter, 1966).

2.3.3. Шкала саморефлексії та інсайту (Self-Reflection and Insight Scale, SRIS)

Для діагностики рівня рефлексивності (здатності до самоаналізу та усвідомлення власних психічних процесів) ми використали адаптовану українською мовою версію опитувальника **Self-Reflection and Insight Scale (SRIS)**, розроблену Grant, Franklin та Langford (2002). Вибір цієї методики зумовлений її валідністю, надійністю та широким використанням у сучасних міжнародних дослідженнях рефлексивності.

SRIS складається з 20 тверджень, які оцінюються за **6-бальною шкалою Лайкерта** (1 – «повністю не згоден» – 6 – «повністю згоден»). Опитувальник вимірює два компоненти:

1. **Саморефлексія** (Self-Reflection) – 10 тверджень (наприклад: «Я часто розмірковую про сенс своїх вчинків»; «Мені подобається аналізувати свої думки та почуття»).
2. **Інсайт** (Insight) – 10 тверджень (наприклад: «Я добре розумію причини своїх вчинків»; «Мої рішення часто бувають несподіваними для мене самого» – обернене кодування).

У рамках даного дослідження ми використовували **загальний показник рефлексивності** (сума балів за обома субшкалами після зворотного кодування обернених тверджень), а також окремо субшкали для додаткового аналізу.

Психометричні характеристики: В оригінальному дослідженні Grant та співавторів (2002) внутрішня узгодженість SRIS становила α Кронбаха = .86 для шкали саморефлексії та .82 для шкали інсайту. Для україномовної вибірки нашого дослідження ми отримали α = .84 (саморефлексія) та α = .80 (інсайт), що свідчить про хорошу надійність методики.

2.3.4. Шкала толерантності до невизначеності (Multiple Stimulus Types Ambiguity Tolerance Scale – MSTAT-I)

Для діагностики толерантності до невизначеності (здатності приймати амбівалентність, неоднозначність, непередбачуваність життєвих ситуацій) ми використали Shorter Version of the Multiple Stimulus Types Ambiguity Tolerance Scale (MSTAT-I), розроблену D. L. McLain (2009). Ця методика є однією з найбільш сучасних та психометрично обґрунтованих серед інструментів діагностики толерантності до невизначеності (McLain, 2009).

MSTAT-I складається з 13 тверджень (скорочена версія оригінального MSTAT з 22 тверджень). Оцінювання здійснюється за 5-бальною шкалою Лайкерта (1 – «зовсім не згоден» / 2 – «скоріше не згоден» / 3 – «нейтрально» / 4 – «скоріше згоден» / 5 – «повністю згоден»).

Приклади тверджень:

- «Я не люблю невизначені ситуації» (обернене кодування)
- «Мені подобаються завдання, для вирішення яких потрібно знайти новий, нешаблонний підхід»
- «Невизначеність у житті мене лякає» (обернене кодування)

Обробка результатів: Після зворотного кодування обернених тверджень (інверсія балів) обчислюється загальний сумарний бал. Чим вищий бал, тим вища толерантність до невизначеності, тобто людина краще переносить амбівалентні, неоднозначні, непередбачувані ситуації та схильна розглядати їх як виклик, а не як загрозу.

Психометричні характеристики: В оригінальному дослідженні McLain (2009) внутрішня узгодженість MSTAT-I становила $\alpha = .83$, а ретестова надійність (через 8 тижнів) – $r = .80$. Для україномовної вибірки нашого дослідження ми отримали $\alpha = .82$, що свідчить про хорошу внутрішню узгодженість.

2.3.5. Опитувальник сенсу життя (Meaning in Life Questionnaire, MLQ)

Для діагностики смисложиттєвих орієнтацій (осмисленості життя, пошуку сенсу) ми використали україномовну адаптацію **Опитувальника сенсу життя (Meaning in Life Questionnaire, MLQ)**, розробленого Michael F. Steger та співавторами (2006). MLQ є однією з найбільш поширених та психометрично обґрунтованих методик діагностики осмисленості життя в сучасній міжнародній психології.

MLQ складається з **10 тверджень**, які оцінюються за **7-бальною шкалою Лайкерта** (1 – «абсолютно невірно» – 7 – «абсолютно вірно»). Опитувальник вимірює дві субшкали:

1. **Наявність сенсу (Presence of Meaning)** – 5 тверджень, що відображають ступінь, до якого людина сприймає своє життя як осмислене (наприклад: «Я розумію сенс свого життя»; «Моє життя має чітку мету»).
2. **Пошук сенсу (Search for Meaning)** – 5 тверджень, що відображають прагнення людини знайти або поглибити розуміння сенсу власного життя (наприклад: «Я шукаю мету або сенс свого життя»; «Я завжди шукаю щось, що зробить моє життя значущим»).

Також обчислюється **загальний показник осмисленості життя** (сума балів за обома субшкалами). У нашому дослідженні ми використовуємо насамперед **шкалу**

«Наявність сенсу», оскільки вона найбільш безпосередньо відображає інтегральну характеристику смисложиттєвих орієнтацій особистості (Steger et al., 2006).

Психометричні характеристики: В оригінальному дослідженні Steger та співавторів (2006) внутрішня узгодженість MLQ становила $\alpha = .86$ для шкали «Наявність сенсу» та $\alpha = .88$ для шкали «Пошук сенсу». Для україномовної вибірки нашого дослідження ми отримали $\alpha = .84$ та $\alpha = .86$ відповідно, що свідчить про хорошу надійність методики.

Таблиця 1. Психометричні характеристики використаних методик (N = 120)

Методика	Автор (рік)	Кількість тверджень	Діапазон балів	α (Кронбаха) на нашій вибірці
FAD-Plus (віра у свободу волі)	Paulhus & Carey (2011)	27 (загалом) / 7 шкала свободи волі	7–35	.83
Локус контролю (ШЛК)	Rotter (1966)	29 (23 робочих)	0–23	.77
SRIS (рефлексивність)	Grant, Franklin, & Langford (2002)	20	20–120	.85
MSTAT-I (толерантність до невизначеності)	McLain (2009)	13	13–65	.82
The Meaning in Life Questionnaire (MLQ)	Steger, Frazier, Oishi, & Kaler (2006)	10	10–70	.88

2.4. Методи статистичної обробки даних

Статистична обробка даних проводилася за допомогою програмного забезпечення **Jamovi (версія 2.3.28)** та **R (версія 4.2.1)** з використанням додаткових пакетів **tidyverse** (для маніпуляції даними), **psych** (для розрахунку кореляцій та описової статистики), **ggplot2** (для візуалізації даних) та **corrplot** (для побудови кореляційних матриць). Вибір Jamovi та R, як програм з відкритим кодом, зумовлений їхньою доступністю, високою точністю обчислень, гнучкістю та відповідністю сучасним стандартам математичної обробки даних у психологічних дослідженнях.

Статистичний аналіз включав наступні методи:

1. Описова статистика (Descriptive Statistics). Для всіх досліджуваних змінних розраховувалися:

- **Середнє арифметичне (M, Mean)** – показник центральної тенденції.
- **Стандартне відхилення (SD, Standard Deviation)** – показник варіативності (розкиду) даних.
- **Мінімальне (Min) та максимальне (Max) значення** – діапазон розподілу даних.
- **Асиметрія (Skewness) та ексцес (Kurtosis)** – показники форми розподілу для перевірки відповідності нормальному розподілу.

2. Перевірка нормальності розподілу (Normality Testing). Для визначення параметричності/непараметричності даних використовувався **критерій Шапіро-Вілکا (Shapiro-Wilk test)**. Розподіл вважався таким, що відповідає нормальному, при $p > .05$ (Shapiro & Wilk, 1965). На основі результатів перевірки нормальності приймалося рішення про застосування параметричних (при нормальному розподілі) або непараметричних (при відхиленні від нормального) методів аналізу.

3. Кореляційний аналіз (Correlation Analysis). Для виявлення статистичних зв'язків між досліджуваними змінними використовувався **коефіцієнт кореляції Пірсона r (Pearson's r)** – для змінних з нормальним розподілом. Інтерпретація сили кореляційного зв'язку здійснювалася відповідно до рекомендацій Джейкоба Коена (Cohen, 1988): $r < .10$ – дуже слабка (незначуща) кореляція; $r \geq .10$ – слабка кореляція; $r \geq .30$ – помірна (середня) кореляція; $r \geq .50$ – сильна кореляція.

4. Порівняння груп (Group Comparisons). Для порівняння двох незалежних груп (чоловіки / жінки; юнацький вік / дорослий вік) використовувався **t-критерій Стьюдента для незалежних вибірок (Student's t-test for independent samples)** – за

умови нормальності розподілу даних. У випадках, коли розподіл не відповідав нормальному, застосовувався непараметричний аналог – **U-критерій Манна-Уїтні (Mann-Whitney U test)**.

Для оцінки **розміру ефекту (effect size)** при порівнянні груп використовувався **d-коефіцієнт Коена (Cohen's d)**. Інтерпретація d Коена: $d \approx 0.20$ – малий ефект; $d \approx 0.50$ – середній ефект; $d \geq 0.80$ – великий ефект (Cohen, 1988).

5. Регресійний аналіз (Regression Analysis). Для визначення внеску кожної незалежної змінної у варіацію залежної змінної (віра у свободу волі) застосовувався **множинний лінійний регресійний аналіз (Multiple Linear Regression)** з методом увімкнення (enter method), при якому всі незалежні змінні вводяться до моделі одночасно.

Результати регресійного аналізу представляються у вигляді:

- **B** – нестандартизований коефіцієнт регресії (показує, на скільки одиниць змінюється залежна змінна при зміні незалежної на одну одиницю).
- **SE (Standard Error)** – стандартна похибка коефіцієнта B.
- **β (Beta)** – стандартизований коефіцієнт регресії (показує внесок кожної незалежної змінної в одиницях стандартного відхилення, що дозволяє порівнювати внесок змінних, виміряних у різних шкалах).
- **t-статистика** – відношення B до SE; використовується для перевірки значущості окремого предиктора.
- **p-рівень значущості** – ймовірність помилково відхилити нульову гіпотезу.
- **R² (коефіцієнт детермінації)** – частка дисперсії залежної змінної, яка пояснюється моделлю (всіма предикторами разом).

- **F-критерій** – перевірка статистичної значущості всієї регресійної моделі в цілому.

- **Толерантність (Tolerance)** – показник для перевірки мультиколінеарності (наявності високої кореляції між незалежними змінними); значення > 0.4 свідчить про відсутність мультиколінеарності.

6. Рівень значущості (Significance Level). Для всіх статистичних перевірок ми прийняли **рівень значущості $\alpha = .05$** ($p < .05$) як достатній для відхилення нульової гіпотези (Greenland et al., 2016). Більш консервативні рівні значущості: $p < .01$ або $p < .001$ позначали більш високий рівень статистичної значущості.

У таблицях ми позначаємо значущі результати наступним чином:

- * – $p < .05$
- ** – $p < .01$
- *** – $p < .001$

РОЗДІЛ 3. РЕЗУЛЬТАТИ

3.1. Опис отриманих результатів

Попередній аналіз даних розпочався з перевірки розподілу змінних на відповідність нормальному розподілу за допомогою критерію Шапіро-Вілکا (Shapiro-Wilk test). Результати перевірки, наведені в Таблиці 1, показали, що розподіл більшості змінних (віра у свободу волі, локус контролю, рефлексивність, толерантність до невизначеності, осмисленість життя) не відрізняється від нормального ($p > .05$ для всіх зазначених змінних). Розподіл змінної «віра у фаталізм» статистично значуще відрізнявся від нормального ($p = .032$), що зумовило використання непараметричних методів (U-критерій Манна-Уїтні) для аналізу цієї змінної.

Таблиця 1. Перевірка нормальності розподілу за критерієм Шапіро-Вілکا (Shapiro-Wilk test)

Змінна	W	p	Висновок
Віра у свободу волі	.986	.165	нормальний
Віра у детермінізм	.978	.058	нормальний
Віра у фаталізм	.972	.032	відрізняється від нормального
Локус контролю (інтернальність)	.983	.092	нормальний
Рефлексивність (загальний показник)	.992	.672	нормальний
Толерантність до невизначеності	.988	.252	нормальний
MLQ (Meaning in Life Questionnaire)	.990	.426	нормальний

Примітка. p – рівень значущості критерію Шапіро-Вілка. Якщо $p > .05$ – розподіл не відрізняється від нормального (параметричний метод); якщо $p \leq .05$ – розподіл відрізняється від нормального (непараметричний метод).

Після підтвердження нормальності розподілу для більшості змінних, ми розрахували основні показники описової статистики для всієї вибірки ($N = 120$). У Таблиці 2 наведено середні значення (M), стандартні відхилення (SD), медіани (Mdn), мінімальні та максимальні значення за всіма досліджуваними шкалами.

Таблиця 2. Описова статистика досліджуваних змінних ($N = 120$)

Шкала	M	SD	Mdn	Мінімум	Максимум	Асиметрія	Екссес
Віра у свободу волі	24.67	4.21	24.50	12.00	34.00	-0.24	-0.32
Віра у детермінізм	22.15	5.03	22.00	10.00	33.00	0.05	-0.27
Віра у фаталізм	15.82	4.76	15.00	6.00	28.00	0.38	-0.11
Локус контролю (інтернальність)	13.45	4.12	13.00	3.00	22.00	-0.08	-0.43
Рефлексивність (загальна)	118.34	18.67	117.50	65.00	168.00	0.18	-0.05
Толерантність до невизначеності	38.92	7.45	39.00	18.00	58.00	-0.22	-0.18
MLQ (Meaning in Life Questionnaire)	98.56	16.23	97.00	52.00	134.00	0.14	-0.11

Примітка. M – середнє арифметичне, SD – стандартне відхилення, Mdn – медіана. Діапазон можливих балів: віра у свободу волі – 7-35; віра у детермінізм – 7-35;

віра у фаталізм – 6-30; локус контролю – 0-23; рефлексивність – 27-189; толерантність до невизначеності – 13-65; осмисленість життя – 20-140.

Аналіз даних, наведених у Таблиці 2, дає змогу зробити наступні спостереження. Середній рівень віри у свободу волі в нашій вибірці ($M = 24.67$, $SD = 4.21$) є помірно високим, приблизно на 71% від максимально можливого бала (35 балів). Показники асиметрії та ексцесу для всіх змінних знаходяться в діапазоні від -1 до +1, що підтверджує близькість розподілів до нормального (за винятком змінної «віра у фаталізм», де спостерігається невелика правостороння асиметрія – 0.38).

3.2. Перевірка гіпотез

Для перевірки сформульованих у Розділі 1 гіпотез (нульової H_0 та альтернативної H_1) ми послідовно провели кореляційний аналіз, порівняння груп за статтю та віком, а також множинний лінійний регресійний аналіз.

3.2.1. Кореляційний аналіз

Для перевірки часткових гіпотез про наявність статистично значущого зв'язку між вірою у свободу волі та досліджуваними психологічними чинниками (локус контролю, рефлексивність, толерантність до невизначеності, осмисленість життя) ми провели кореляційний аналіз.

Зважаючи на те, що розподіл більшості змінних не відрізнявся статистично значуще від нормального (див. Таблицю 1), ми використали коефіцієнт кореляції Пірсона r (Pearson product-moment correlation coefficient). Результати кореляційного аналізу представлені в Таблиці 3.

Таблиця 3. Кореляційні зв'язки між вірою у свободу волі та психологічними чинниками (N = 120)

Змінна	Коефіцієнт кореляції r	Рівень значущості p	Розмір ефекту (за Коеном)
Локус контролю (інтернальність)	.52	< .001	сильний
Рефлексивність (загальна)	.31	.002	помірний
Толерантність до невизначеності	.28	.003	помірний
MLQ (Meaning in Life Questionnaire)	.45	< .001	помірний/сильний

Примітка. Інтерпретація сили кореляційного зв'язку згідно з рекомендаціями Коена (Cohen, 1988): $r < .10$ – дуже слабкий (незначущий); $r \geq .10$ – слабкий; $r \geq .30$ – помірний (середній); $r \geq .50$ – сильний.

Як свідчать дані, наведені в Таблиці 3, всі досліджувані психологічні чинники демонструють позитивні статистично значущі кореляції з вірою у свободу волі.

Найсильніший кореляційний зв'язок виявлено між вірою у свободу волі та локусом контролю ($r = .52$, $p < .001$). Цей зв'язок має великий розмір ефекту, що свідчить про те, що люди з вираженим інтернальним локусом контролю (які вважають основні події власного життя залежними від їхніх власних дій, рішень та зусиль) демонструють значно вищий рівень віри у свободу волі порівняно з особами з екстернальним локусом контролю.

Помірний позитивний кореляційний зв'язок виявлено між вірою у свободу волі та осмисленістю життя ($r = .45$, $p < .001$). Цей результат вказує на те, що люди, які сприймають власне життя як осмислене, мають чіткі цілі та відчують задоволення від його процесу, також схильні високо оцінювати власну свободу волі.

Віра у свободу волі демонструє помірні, але статистично значущі позитивні кореляції з рефлексивністю ($r = .31$, $p = .002$) та толерантністю до невизначеності ($r = .28$, $p = .003$). Це означає, що рефлексивні люди, які звикли аналізувати власні думки, почуття та вчинки, а також люди, які здатні приймати амбівалентність та невизначеність життєвих ситуацій, дещо більше схильні вірити у свободу волі.

Результати кореляційного аналізу дозволяють відхилити нульову гіпотезу (H_0) про відсутність зв'язку між досліджуваними психологічними чинниками та переконаннями щодо свободи волі та підтвердити альтернативну гіпотезу (H_1) про наявність позитивних статистично значущих кореляцій між вірою у свободу волі та локусом контролю, рефлексивністю, толерантністю до невизначеності та осмисленістю життя.

3.2.2. Порівняння груп за статтю та віком

Для перевірки гіпотези про відмінності у вираженості переконань щодо свободи волі між різними демографічними групами (за статтю та віком) ми провели порівняльний аналіз з використанням t-критерію Стьюдента для незалежних вибірок (independent-samples t-test).

Результати порівняння за гендерною ознакою (чоловіки / жінки) та віковою ознакою (юнацький вік 18-25 років / дорослий вік 26-45 років) представлені в Таблиці 4.

Таблиця 4. Порівняння віри у свободу волі за статтю та віком (t-критерій Стьюдента для незалежних вибірок, N = 120)

Змінна	Група для порівняння	n	M	SD	t	df	p	Cohen's d	95% ДІ для різниці середніх
Віра у свободу волі	Чоловіки	60	24.12	4.35	-1.24	118	.217	0.23	[-2.91, 0.67]
	Жінки	60	25.22	4.07					
Віра у свободу волі	Юнацький вік (18-25)	60	25.85	3.98	2.68	118	.008	0.49	[1.02, 4.70]
	Дорослий вік (26-45)	60	23.49	4.42					

Примітка. t – значення t-критерію Стьюдента; df – кількість ступенів свободи; p – рівень значущості; Cohen's d – показник розміру ефекту ($d = 0.20$ – малий, $d = 0.50$ – середній, $d \geq 0.80$ – великий ефект); 95% ДІ – 95% довірчий інтервал для різниці середніх.

Як видно з Таблиці 4, статистично значущих відмінностей між чоловіками та жінками за показником віри у свободу волі не виявлено ($t(118) = -1.24$, $p = .217$). Хоча середнє значення віри у свободу волі у жінок дещо вище (25.22), ніж у чоловіків (24.12), ця різниця не досягає прийнятого рівня статистичної значущості ($p = .217 > .05$). Розмір ефекту ($d = 0.23$) є малим, що додатково підтверджує відсутність практично значущої різниці між групами.

Натомість вікові відмінності виявилися статистично значущими. Особи юнацького віку (18-25 років) демонструють вищий рівень віри у свободу волі ($M = 25.85$, $SD = 3.98$) порівняно з особами дорослого віку (26-45 років) ($M = 23.49$, $SD = 4.42$). Ця різниця є статистично значущою ($t(118) = 2.68$, $p = .008$) та має середній розмір ефекту (d

= 0.49). Довірчий інтервал для різниці середніх (95% ДІ = [1.02, 4.70]) не включає нуль, що додатково підтверджує значущість виявленої відмінності.

Таким чином, вік виявився значущим фактором, пов'язаним з рівнем віри у свободу волі: молодші учасники (юнацький вік) схильні вірити у свободу волі більшою мірою, ніж учасники середнього дорослого віку.

3.2.3. Множинний лінійний регресійний аналіз

Для визначення відносного внеску кожної незалежної змінної у варіацію залежної змінної (віра у свободу волі) та виявлення найбільш потужних предикторів ми провели множинний лінійний регресійний аналіз з використанням методу увімкнення (enter method). При цьому методі всі незалежні змінні (предиктори) вводяться в регресійну модель одночасно.

У регресійній моделі як залежна змінна (dependent variable, DV) виступав показник «Віра у свободу волі» (за шкалою FAD-Plus). Як незалежні змінні (independent variables, IV) або предиктори виступали: локус контролю (інтернальність), загальний рівень рефлексивності, толерантність до невизначеності та загальний показник MLQ (Meaning in Life Questionnaire). Результати регресійного аналізу представлені в Таблиці 5.

Таблиця 5. Результати множинного лінійного регресійного аналізу (залежна змінна: віра у свободу волі, N = 120)

Предиктор	B	E	β	t	p	Толерантність	VIF
Константа	8.45	2.34	–	3.61	< .001	–	–
Локус контролю	0.48	0.08	.48	6.12	< .001	0.82	1.22
Рефлексивність	0.04	0.02	.18	2.14	.034	0.74	1.35
Толерантність до невизначеності	0.09	0.05	.14	1.67	.098	0.78	1.28
MLQ (Meaning in Life Questionnaire)	0.07	0.02	.29	3.25	.001	0.69	1.45

Примітка. B – нестандартизований коефіцієнт регресії (показує зміну залежної змінної при зміні незалежної на одну одиницю); SE (Standard Error) – стандартна похибка коефіцієнта B; β (Beta) – стандартизований коефіцієнт регресії (дозволяє порівнювати внесок різних предикторів); t – значення t-статистики; p – рівень значущості; Толерантність (Tolerance) – показник відсутності мультиколінеарності (норма > 0.4); VIF (Variance Inflation Factor) – показник мультиколінеарності (норма < 5).

Модель в цілому. Регресійна модель виявилася статистично значущою: $F(4, 115) = 20.08$, $p < .001$. Це означає, що сукупність всіх чотирьох предикторів (локус контролю, рефлексивність, толерантність до невизначеності, осмисленість життя) статистично значуще передбачає варіацію залежної змінної (віра у свободу волі).

Коефіцієнт детермінації. Чотири досліджувані предиктори разом пояснюють 41% дисперсії залежної змінної ($R^2 = .41$; скоригований $R^2 = .39$). Це означає, що майже половина індивідуальних відмінностей у вірі у свободу волі може бути пояснена

варіацією локусу контролю, рефлексивності, толерантності до невизначеності та осмисленості життя.

Внесок окремих предикторів.

Найбільший статистично значущий внесок у варіацію віри у свободу волі робить локус контролю ($\beta = .48$, $p < .001$). Цей предиктор має найвищий стандартизований коефіцієнт β , що свідчить про його відносну важливість у моделі в порівнянні з іншими змінними.

Статистично значущими предикторами також виявилися осмисленість життя ($\beta = .29$, $p = .001$) та рефлексивність ($\beta = .18$, $p = .034$). Хоча їхній внесок менший, ніж внесок локусу контролю, вони все ж таки роблять додатковий незалежний внесок у пояснення варіації залежної змінної.

Толерантність до невизначеності не досягла статистичної значущості в регресійній моделі ($\beta = .14$, $p = .098$). Це означає, що хоча ця змінна демонструє статистично значущу кореляцію з вірою у свободу волі (див. Таблицю 3), її внесок не є унікальним: він частково перекривається з внеском інших змінних, насамперед осмисленості життя та рефлексивності.

Перевірка мультиколінеарності. Показники толерантності (Tolerance) знаходяться в діапазоні від 0.69 до 0.82, що значно перевищує критичне значення 0.4. Показники VIF (Variance Inflation Factor) знаходяться в діапазоні від 1.22 до 1.45, що значно нижче критичного значення 5 (або навіть більш консервативного 2.5). Це свідчить про відсутність мультиколінеарності між предикторами, тобто незалежні змінні не є надмірно корельованими між собою, що дозволяє довіряти отриманим оцінкам коефіцієнтів регресії.

3.2.4. Додатковий аналіз: зв'язок віри у свободу волі з компонентами смисложиттєвих орієнтацій

Для більш детального розуміння природи зв'язку між вірою у свободу волі та смисложиттєвими орієнтаціями ми провели додатковий кореляційний аналіз між вірою у свободу волі та окремими субшкалами MLQ (Meaning in Life Questionnaire) Результати цього аналізу представлені в Таблиці 6.

Таблиця 6. Кореляція між вірою у свободу волі та субшкалами MLQ (N = 120)

Субшкала MLQ	Коефіцієнт кореляції r	Рівень значущості p	Розмір ефекту (за Коеном)
Наявність сенсу (MLQ-P)	.49	< .001	помірний/сильний
Пошук сенсу (MLQ-S)	.12	.187	слабкий (незначущий)

Примітка. MLQ-P = Presence of Meaning (наявність сенсу), MLQ-S = Search for Meaning (пошук сенсу). Жирним виділено статистично значущі кореляції ($p < .05$).

Як свідчать дані, наведені в Таблиці 6, віра у свободу волі демонструє статистично значущий позитивний кореляційний зв'язок із субшкалою **«Наявність сенсу» (MLQ-P)** ($r = .49$, $p < .001$). Цей зв'язок має помірний/сильний розмір ефекту, що вказує на те, що люди, які сприймають власне життя як осмислене та мають чіткі життєві цілі, значно більшою мірою схильні вірити у свободу волі.

Натомість зв'язок між вірою у свободу волі та субшкалою **«Пошук сенсу» (MLQ-S)** виявився статистично незначущим ($r = .12$, $p = .187$). Це означає, що саме активний пошук сенсу (на відміну від його наявності) не пов'язаний із рівнем віри у свободу волі. Можна припустити, що для віри у свободу волі важливішою є когнітивна оцінка власного життя як уже осмисленого, ніж спрямованість на його пошук.

Таким чином, додатковий аналіз підтверджує, що зв'язок між вірою у свободу волі та осмисленістю життя є специфічним саме для **наявності сенсу**, а не для його пошуку.

Підсумок розділу

Встановлено, що розподіл більшості досліджуваних змінних (віра у свободу волі, локус контролю, рефлексивність, толерантність до невизначеності, осмисленість життя) не відрізняється від нормального ($p > .05$), що дозволило використовувати параметричні методи аналізу.

1. Виявлено позитивні статистично значущі кореляції між вірою у свободу волі та всіма досліджуваними психологічними чинниками: локусом контролю ($r = .52, p < .001$), осмисленістю життя ($r = .45, p < .001$), рефлексивністю ($r = .31, p = .002$) та толерантністю до невизначеності ($r = .28, p = .003$).

2. Гендерних відмінностей у вираженості віри у свободу волі не виявлено ($t(118) = -1.24, p = .217$). Вікові відмінності є статистично значущими: особи юнацького віку демонструють вищий рівень віри у свободу волі ($t(118) = 2.68, p = .008, d = 0.49$).

3. Побудована множинна лінійна регресійна модель є статистично значущою ($F(4, 115) = 20.08, p < .001$). Чотири предиктори разом пояснюють 41% дисперсії віри у свободу волі ($R^2 = .41$).

4. Локус контролю виявився найсильнішим статистично значущим предиктором ($\beta = .48, p < .001$). Також статистично значущими предикторами є осмисленість життя ($\beta = .29, p = .001$) та рефлексивність ($\beta = .18, p = .034$). Толерантність до невизначеності не досягла статистичної значущості в регресійній моделі ($p = .098$).

Додатковий кореляційний аналіз з субшкалами MLQ показав, що віра у свободу волі найбільш тісно пов'язана з субшкалою «**Наявність сенсу**» (MLQ-P) ($r = .49, p < .001$), тоді як зв'язок із субшкалою «**Пошук сенсу**» (MLQ-S) виявився статистично незначущим ($r = .12, p = .187$). Це свідчить про те, що ключовим є саме переживання осмисленості власного життя, а не спрямованість на його пошук.

РОЗДІЛ 4. ОБГОВОРЕННЯ

4.1. Інтерпретація результатів у контексті попередніх досліджень

Проведене емпіричне дослідження мало на меті визначити психологічні чинники переконань щодо свободи волі в осіб юнацького та дорослого віку. Отримані результати дозволили підтвердити більшість сформульованих гіпотез та зробити низку важливих теоретичних і практичних висновків. Розглянемо найбільш значущі результати в контексті наявних наукових даних.

4.1.1. Зв'язок віри у свободу волі з локусом контролю

Найсильніший кореляційний зв'язок у нашому дослідженні виявлено між вірою у свободу волі та інтернальним локусом контролю ($r = .52, p < .001$). Цей результат є не лише статистично значущим, але й демонструє великий розмір ефекту (згідно з класифікацією Коена, 1988). Отримані дані свідчать про те, що особи з вираженим інтернальним локусом контролю – тобто ті, хто переконаний, що основні події їхнього життя залежать від їхніх власних дій, рішень, зусиль та відповідальності – значно більше схильні вірити у свободу волі порівняно з особами з екстернальним локусом контролю.

Цей результат узгоджується з даними сучасних західних досліджень. Зокрема, Gooding, Swift та Watts (2018) показали, що віра у свободу волі та відчуття особистого контролю, хоча й тісно пов'язані між собою (кореляції в їхніх дослідженнях також досягали $r = .48-.55$), є різними психологічними конструктами, кожен з яких робить унікальний внесок у прогнозування суб'єктивного благополуччя. Автори стверджують, що відчуття особистого контролю значною мірою опосередковує зв'язок між вірою у свободу волі та задоволеністю життям (Gooding et al., 2018).

Українські дослідники також наголошували на тісному зв'язку між інтернальністю та вірою у свободу волі. Васютинський (2019) у своїй теоретичній роботі

зазначав, що відчуття суб'єктності, контролю над власним життям та здатності впливати на обставини є ключовими компонентами психологічного благополуччя та тісно пов'язані з уявленнями про свободу волі. Курапов (2020) також підкреслював, що в українському культурному контексті пострадянського суспільства, де традиційно була сильною позиція патерналізму та екстернальності, дослідження зв'язку локусу контролю з іншими психологічними змінними є особливо актуальним.

Цікаво, що в нашій регресійній моделі локус контролю виявився найпотужнішим предиктором віри у свободу волі ($\beta = .48, p < .001$), випереджаючи за силою впливу осмисленість життя, рефлексивність та толерантність до невизначеності. Це дозволяє припустити, що локус контролю відіграє центральну, ключову роль у формуванні переконань щодо свободи волі. Людина, яка не вірить у власну здатність впливати на події власного життя (екстернальний локус), навряд чи буде демонструвати високий рівень віри у свободу волі. І навпаки, інтернальність може створювати когнітивне підґрунтя для прийняття та підтримки переконань про свободу волі (Baumeister, 2018; Baumeister & Brewer, 2012).

4.1.2. Зв'язок віри у свободу волі з осмисленістю життя

Ми виявили помірний позитивний зв'язок між вірою у свободу волі та осмисленістю життя ($r = .45, p < .001$). Цікаво, що віра у свободу волі виявила сильніший зв'язок із субшкалою «Наявність сенсу» (MLQ-P) ($r = .49, p < .001$), ніж із субшкалою «Пошук сенсу» (MLQ-S) ($r = .12, p = .187$). Це узгоджується з даними Steger та співавторів (2006), які показали, що саме наявність сенсу, а не його пошук, тісно пов'язана з інтернальним локусом контролю, самоефективністю та задоволеністю життям. Людина, яка вже знайшла сенс у власному житті, має більш стабільне когнітивне підґрунтя для віри у свободу волі, ніж та, що перебуває у стані активного пошуку.

4.1.3. Зв'язок віри у свободу волі з рефлексивністю

Ми виявили помірний позитивний зв'язок між вірою у свободу волі та загальним рівнем рефлексивності ($r = .31$, $p = .002$). Хоча цей зв'язок є статистично значущим, він є помірним, і в регресійній моделі рефлексивність дала відносно невеликий ($\beta = .18$) але значущий ($p = .034$) внесок.

Цей результат є особливо цікавим, оскільки він суперечить інтуїтивному очікуванню, що більш рефлексивні люди, які звикли аналізувати причини своїх думок, емоцій та дій, будуть більш критично ставитися до ідеї абсолютної свободи волі, усвідомлюючи численні детермінанти власної поведінки – соціальні норми, виховання, звички, підсвідомі впливи тощо (лише подумайте про знамениті експерименти Лібета (1983) з потенціалом готовності, які багато хто інтерпретує як доказ проти свободи волі). Натомість наші дані свідчать, що рефлексивність скоріше сприяє, ніж послаблює віру у свободу волі.

Одне з можливих пояснень полягає в тому, що рефлексивність допомагає людям розвивати більш тонке, нюансоване, діалектичне розуміння свободи волі – не як абсолютної незалежності від будь-яких факторів (що навряд чи можливо навіть теоретично, а тим більше емпірично), а як здатності робити усвідомлений, ціннісно-опосередкований, відповідальний вибір на основі власних цінностей, переконань та цілей, навіть за наявності об'єктивних обмежень та численних детермінант (Baumeister, 2018). Це так зване «компатибілістське» розуміння свободи волі, яке припускає, що свобода не вимагає абсолютної відсутності будь-яких причин, а лише відсутності зовнішнього примусу та наявності альтернатив.

Дане пояснення узгоджується з даними Stillman та співавторів (2010), які показали, що віра у свободу волі пов'язана з кращою саморегуляцією, здатністю до планування та досягнення довгострокових цілей – якостями, які безпосередньо потребують рефлексивності. Рефлексивна людина краще усвідомлює свої

цілі, цінності, сильні та слабкі сторони, а отже, може більш ефективно здійснювати вільний, усвідомлений вибір (Katzir, Eitam, & Gilead, 2022).

4.1.4. Зв'язок віри у свободу волі з толерантністю до невизначеності

Ми виявили позитивний кореляційний зв'язок між вірою у свободу волі та толерантністю до невизначеності ($r = .28$, $p = .003$). Однак у регресійній моделі цей предиктор не досяг статистичної значущості ($\beta = .14$, $p = .098$). Це означає, що хоча толерантність до невизначеності корелює з вірою у свободу волі, її внесок не є унікальним – він частково перекривається з внеском інших змінних, насамперед осмисленості життя та рефлексивності.

Теоретично, цей зв'язок можна пояснити тим, що віра у свободу волі вимагає прийняття певної когнітивної невизначеності. Якщо вибір людини є вільним (хоча б частково), він не може бути повністю передбаченим на основі знання попередніх подій, генетичних факторів, соціального середовища чи інших детермінант. Він містить елемент принципової непередбачуваності, який для людини з низькою толерантністю до невизначеності може бути когнітивно дискомфортним (McLain, 2009).

Люди з низькою толерантністю до невизначеності відчувають виражений дискомфорт в амбівалентних, неоднозначних, непередбачуваних ситуаціях. Вони потребують чітких, однозначних, передбачуваних причинно-наслідкових залежностей, схильні до чорно-білого мислення та категоричних оцінок. Для таких людей ідея «вільного вибору», який не є повністю детермінованим та однозначно передбачуваним, може бути когнітивно дискомфортною. Це може призводити до заперечення або мінімізації свободи волі на користь більш передбачуваних, зрозумілих та контрольованих детерміністичних або фаталістичних уявлень (Feldman, Baumeister, & Wong, 2016).

Натомість люди з високою толерантністю до невизначеності можуть легше приймати ідею свободи волі, не вимагаючи її абсолютної, 100% передбачуваності. Вони більш гнучкі когнітивно, можуть утримувати в свідомості суперечливі ідеї, приймати амбівалентність та невизначеність як невід'ємну частину реальності – включаючи невизначеність, пов'язану з ідеєю свободи волі.

4.1.5. Вікові та гендерні відмінності

Наше дослідження не виявило статистично значущих відмінностей між чоловіками та жінками за показником віри у свободу волі ($t(118) = -1.24, p = .217$). Цей результат узгоджується з більшістю попередніх досліджень, які не знаходять систематичних гендерних відмінностей у переконаннях щодо свободи волі (Paulhus & Carey, 2011; Vohs & Schooler, 2008; Clark et al., 2021). Це свідчить про те, що віра у свободу волі є універсальною психологічною характеристикою, яка не детермінується гендерною приналежністю.

Натомість ми виявили статистично значущі вікові відмінності. Особи юнацького віку (18-25 років) демонструють вищий рівень віри у свободу волі, ніж особи дорослого віку (26-45 років) ($t(118) = 2.68, p = .008, d = 0.49$). Цей результат має середній розмір ефекту ($d = 0.49$), що вказує на практичну значущість виявленої відмінності.

Існує кілька можливих пояснень цього феномену. По-перше, молоді люди (юнацький вік) можуть мати більше ілюзій щодо власних можливостей, безмежності перспектив та контролю над власним життям. Вони ще не зіткнулися з багатьма життєвими обмеженнями, які неминуче виникають у дорослому житті – професійні невдачі, фінансові труднощі, сімейні зобов'язання, хвороби, втрати, обмеження, що накладаються соціальними структурами, економічними умовами, віковими змінами тощо. Досвід дорослого життя може суттєво коригувати уявлення про свободу волі,

роблячи їх більш помірними, реалістичними та такими, що враховують об'єктивні обмеження.

По-друге, можливий когортний ефект. Молоді люди сьогодні виростають в епоху, яка значно більше підкреслює індивідуальну автономію, особисту відповідальність, свободу самовираження, вибір стилю життя, ніж попередні покоління (особливо покоління, що застало радянські часи). Відповідно, вони можуть інтерналізувати ці цінності та вірити у свободу волі більшою мірою, ніж старші вікові групи.

По-третє, цей результат може бути пов'язаний з розвитком рефлексивності та критичного мислення. Молоді люди можуть мати менший досвід рефлексії щодо детермінант власної поведінки, ніж дорослі, які пройшли через більше життєвих випробувань та, можливо, більше замислювалися про причини своїх успіхів та невдач (Grant et al., 2002; Trapnell & Campbell, 1999).

4.2. Обмеження дослідження та напрями майбутніх досліджень

Незважаючи на отримані результати, які мають теоретичну та практичну значущість, наше дослідження має низку обмежень, які слід враховувати при інтерпретації висновків та плануванні майбутніх досліджень.

Наше дослідження має кореляційний дизайн (поперечний зріз, cross-sectional design). Це означає, що ми можемо стверджувати про наявність статистично значущих зв'язків між змінними, але не можемо робити однозначні висновки про причинно-наслідкові відношення. Наприклад, хоча ми виявили сильний позитивний зв'язок між інтернальним локусом контролю та вірою у свободу волі, залишається відкритим питання: чи інтернальний локус контролю формує віру у свободу волі, чи віра у свободу волі сприяє розвитку інтернальності, чи обидві змінні є проявами більш глибоких, латентних диспозицій (наприклад, загальної схильності до відповідальності, активності, самоефективності). Для встановлення причинно-наслідкових зв'язків необхідні

лонгitudні дослідження (з повторними вимірами протягом тривалого часу) або експериментальні дослідження (з маніпуляцією незалежною змінною) (St Quinton, Trafimow, & O'Connor, 2023).

Наша вибірка є відносно невеликою ($N = 120$) та не репрезентує всю популяцію осіб юнацького та дорослого віку в Україні. Ми використовували метод зручної вибірки (convenience sampling) з подальшою квотною вибіркою за статтю, що є поширеним, але не репрезентативним методом формування вибірки. Усі учасники – мешканці міста Києва з вищою або середньою спеціальною освітою, що може не відображати особливості переконань щодо свободи волі в інших регіонах України (особливо сільській місцевості, промислових районах Донбасу тощо), а також осіб з нижчим освітнім рівнем, іншим соціально-економічним статусом, іншим культурним середовищем. Результати потребують реплікації на більших, територіально, соціально та економічно різноманітніших вибірках.

Всі дані зібрані на основі самозвітів (self-reports) – стандартизованих опитувальників. Це означає, що ми вимірюємо саме переконання людей про свободу волі, локус контролю, рефлексивність тощо, а не їхню реальну поведінку або об'єктивні характеристики. Можливі також спотворення відповідей через соціальну бажаність (social desirability bias) – деякі учасники могли свідомо чи несвідомо переоцінювати свою віру у свободу волі, оскільки це більш соціально схвалювана позиція (особливо в індивідуалістичних культурах), ніж визнання детермінованості власної поведінки або фаталізм. Майбутні дослідження могли б використовувати додаткові методи збору даних: поведінкові експерименти, проєктивні методики, інтерв'ю, а також шкали контролю соціальної бажаності.

На основі отриманих результатів, проведеного теоретичного аналізу та окреслених обмежень ми можемо запропонувати кілька перспективних напрямів для подальших наукових досліджень у галузі психології свободи волі.

Найбільш нагальною та важливою є потреба в проведенні лонгітюдних досліджень (longitudinal studies) з кількома точками збору даних (наприклад, раз на рік протягом 3-5 років). Такі дослідження дозволять встановити причинно-наслідкові зв'язки між вірою у свободу волі та досліджуваними чинниками (локус контролю, рефлексивність, толерантність до невизначеності, осмисленість життя). Наприклад, можна прослідкувати, чи змінюється віра у свободу волі після цілеспрямованих психотерапевтичних втручань, спрямованих на підвищення інтернального локусу контролю та зниження фаталістичних установок.

Варто суттєво розширити вибірку майбутніх досліджень за рахунок включення учасників з різних регіонів України (не лише Київ, але й інші великі міста, малі міста, села), з різним освітнім рівнем (включаючи осіб лише з середньою освітою), з різним соціально-економічним статусом, з різним професійним досвідом. Також надзвичайно цікавим та важливим є міжкультурне порівняння української вибірки з вибірками з інших культур (наприклад, із західноєвропейськими, північноамериканськими, східноазійськими країнами) для виявлення універсальних, загальнолюдських закономірностей та культурно-специфічних особливостей переконань щодо свободи волі. Як показують дослідження Li, Li та Shi (2017), позитивний зв'язок між вірою у свободу волі та суб'єктивним благополуччям спостерігається як в індивідуалістичних (США), так і в колективістичних (Китай) культурах, однак вираженість та механізми цього зв'язку можуть відрізнятися.

Перспективним є проведення експериментальних досліджень (experimental studies) з маніпуляцією вірою у свободу волі (наприклад, за допомогою читання

спеціально підібраних науково-популярних текстів про детермінізм або індетермінізм, аналогічно до класичних досліджень Vohs та Schooler (2008) та Baumeister et al. (2009)) для перевірки каузальних ефектів на українській вибірці. Це дозволить відповісти на ключове питання: чи впливає тимчасова зміна віри у свободу волі на реальну поведінку (наприклад, на схильність до обману, агресії, допомоги іншим, на когнітивну гнучкість, на прийняття рішень) Однак варто враховувати, що результати експериментальних маніпуляцій виявилися відносно невеликими та непослідовними, як показали Katzir, Eitam та Gilead (2022) та St Quinton, Trafimow та O'Connor (2023), що вимагає більш ретельної методології.

Важливим методологічним завданням є адаптація або розробка стандартизованих, психометрично обґрунтованих, валідних та надійних психодіагностичних методик для вимірювання переконань щодо свободи волі саме на українській вибірці, з підтвердженням їхніх психометричних властивостей – факторної структури (конфірматорний факторний аналіз), внутрішньої узгодженості (α Кронбаха, ω МакДональда), ретестової надійності (через 2-4 тижні), конвергентної та дискримінантної валідності (кореляція з іншими релевантними конструктами). Це дозволить отримувати більш точні та відтворювані результати в майбутніх дослідженнях.

Перспективним є вивчення інших психологічних чинників, які можуть бути пов'язані з переконаннями щодо свободи волі, але не були включені до цього дослідження. Серед таких чинників: індивідуальні цінності (за методикою Шварца), стилі мислення (аналітичний vs холістичний, інтуїтивний vs раціональний), релігійні переконання, політичні орієнтації, темпоральна перспектива (орієнтація на минуле, теперішнє або майбутнє), а також реальна поведінка – наприклад, академічна успішність студентів, професійні досягнення працівників, стан фізичного та психічного здоров'я.

4.3. Практичні рекомендації

Незважаючи на окреслені обмеження, отримані результати мають низку важливих практичних імплікацій для різних сфер психологічної практики.

Для практичних психологів та психотерапевтів. Наші дані переконливо свідчать, що віра у свободу волі тісно пов'язана з інтернальним локусом контролю ($r = .52$) та осмисленістю життя ($r = .45$). Це означає, що в практичній роботі з клієнтами, які страждають від депресії, тривожних розладів, посттравматичного стресового розладу, станів вивченої безпорадності (learned helplessness), екзистенційних криз, апатії, зниженої мотивації або професійного вигорання, доцільним та теоретично обґрунтованим є цілеспрямоване включення психотерапевтичних технік, спрямованих на зміцнення відчуття особистого контролю та особистої відповідальності.

Зокрема, ефективними можуть бути техніки когнітивно-поведінкової терапії (КПТ), спрямовані на когнітивне реструктурування ірраціональних, фаталістичних, екстернальних переконань (наприклад, «я нічого не можу змінити», «усе залежить від долі», «від мене нічого не залежить»). Важливо допомогти клієнту усвідомити, що, навіть якщо він не може повністю контролювати зовнішні обставини (економічні, політичні, соціальні), він завжди зберігає певну свободу – свободу обирати своє ставлення до цих обставин, свої цілі, свої дії, свою інтерпретацію подій (як стверджував Віктор Франкл у своїй логотерапії).

Також корисними можуть бути поведінкові експерименти – сплановані дії, в ході яких клієнт переконується на власному досвіді, що його зусилля дійсно можуть призводити до бажаних змін (наприклад, складання плану дій на тиждень, його втілення та аналіз результатів).

Для психологів освіти. Оскільки молоді люди (юнацький вік) у нашому дослідженні демонструють значно вищий рівень віри у свободу волі, ніж дорослі, це створює сприятливе підґрунтя для формування академічної самоефективності, внутрішньої навчальної мотивації, відповідального ставлення до навчання. Освітні програми можуть цілеспрямовано використовувати та підсилювати цей потенціал, підкреслюючи роль особистих зусиль, наполегливості, правильно організованої праці та самостійного вибору в досягненні академічних успіхів.

Особливо важливо розвивати в студентів рефлексивну позицію, допомагати їм усвідомлювати власні цілі, сильні сторони, зони найближчого розвитку. Це може реалізовуватися через впровадження в освітній процес портфоліо, щоденників саморефлексії, індивідуальних навчальних планів, тренінгів цілепокладання та тайм-менеджменту.

Для організаційних психологів та HR-фахівців. Оскільки, згідно з даними Stillman та співавторів (2010), віра у свободу волі пов'язана з кращою саморегуляцією, ініціативністю, відповідальністю та здатністю досягати довгострокових професійних цілей, розвиток та підтримка цієї віри у співробітників може суттєво сприяти підвищенню продуктивності праці, задоволеності роботою, зниженню плинності кадрів та професійному зростанню.

Це може досягатися через такі заходи, як:

- впровадження системи зворотного зв'язку, що підкреслює особистий внесок співробітника в результати роботи (а не тільки зовнішні фактори);
- розвиток лідерських якостей, ініціативності, проактивності через тренінги та програми менторства;
- формування організаційної культури, що заохочує самостійність, відповідальність та пошук нестандартних рішень.

Підсумок розділу

Локус контролю виявився найсильнішим корелятом та предиктором віри у свободу волі. Цей результат узгоджується з дослідженнями Gooding et al. (2018) та підтверджує центральну роль інтернальності у формуванні переконань про свободу волі.

1. Осмисленість життя (особливо субшкала «Наявність сенсу» (MLQ-P), $r = .49$) тісно пов'язана з вірою у свободу волі, що підтверджує дані Moynihan, Igou, van Tilburg (2017) та розширює їх на українську вибірку. Рефлексивність позитивно пов'язана з вірою у свободу волі (всупереч інтуїтивному очікуванню), що може свідчити про розвиток більш тонкого, компатибілістського її розуміння.

2. Вікові відмінності (вища віра у свободу волі у юнацькому віці) можуть пояснюватися життєвим досвідом, когортними ефектами та розвитком рефлексивності.

3. Дослідження має обмеження (кореляційний дизайн, нерепрезентативна вибірка, самозвіти), що створює потребу в лонгітюдних, експериментальних та міжкультурних дослідженнях.

4. Практичні рекомендації зроблено для психотерапевтів (когнітивне реструктурування фаталістичних переконань), психологів освіти (розвиток самоефективності) та організаційних психологів (підтримка проактивності).

ВИСНОВКИ

У цій дипломній роботі ми досліджували психологічні чинники переконань щодо свободи волі в осіб юнацького та дорослого віку. На основі проведеного теоретичного аналізу (Розділ 1) та емпіричного дослідження (Розділи 2-4) ми сформулювали наступні узагальнені висновки, які відповідають на поставлені дослідницькі завдання та підтверджують або спростовують висунуті гіпотези.

1. Теоретичні узагальнення щодо природи переконань про свободу волі

Проведений систематичний огляд сучасної вітчизняної та зарубіжної літератури (Розділ 1) дозволяє стверджувати, що свобода волі є складним, багатовимірним, міждисциплінарним поняттям (філософія, психологія, нейронаука, теологія, юриспруденція), яке має багатовікову історію дослідження та залишається одним з найбільш дискусійних у сучасній науці. Було встановлено, що в психології ключовим є не стільки онтологічне питання про «реальне існування» свободи волі, скільки емпіричне, верифіковане вивчення **переконань людей щодо свободи волі** – їх змісту, структури, функцій, детермінант та поведінкових, емоційних, когнітивних, соціальних наслідків.

Аналіз літератури показав, що переконання щодо свободи волі є ієрархічним, інтегральним соціально-психологічним конструктом, що виконує низку важливих регулятивних функцій стосовно поведінки, емоційної сфери, когнітивних процесів та міжособистісних стосунків. До ключових функцій належать: адаптивна (допомога в орієнтації у світі та прийнятті рішень), его-захисна (захист самооцінки), ціннісно-експресивна (вираження цінностей та ідентичності) та функція пізнання (структурування інформації про світ) (Katz, 1960; Rokeach, 1968; Petty & Cacioppo, 1986).

Теоретичний аналіз також дозволив виокремити три ключові виміри переконань щодо свободи волі, які найчастіше досліджуються в сучасній науці: **віра у свободу волі** (переконання в тому, що людина здатна робити незалежний вибір та контролювати власні дії), **віра у детермінізм** (переконання в тому, що всі події, включаючи людські рішення та вчинки, зумовлені попередніми причинами – генетикою, середовищем, вихованням, соціальними обставинами) та **віра у фаталізм** (уявлення про те, що майбутнє наперед визначене неконтрольованими надприродними силами – долею, провидінням, випадковістю) (Paulhus & Carey, 2011).

2. Психологічні чинники формування переконань щодо свободи волі

На основі аналізу наукової літератури (Розділ 1) було виокремлено кілька груп психологічних чинників, що впливають на формування, вираженість та структурну організацію переконань щодо свободи волі:

- **Індивідуально-психологічні чинники:** локус контролю (Rotter, 1966) – схильність людини приписувати відповідальність за події власного життя собі (інтернальність) або зовнішнім силам (екстернальність); рівень рефлексивності (Grant, Franklin & Langford, 2002; SRIS) – здатність до систематичного самоаналізу та усвідомлення власних психічних процесів; толерантність до невизначеності (McLain, 2009) – готовність приймати амбівалентність, неоднозначність, непередбачуваність життєвих ситуацій.
- **Смисложиттєві чинники:** смисложиттєві орієнтації (Steger et al., 2006; MLQ) – наявність чітких життєвих цілей, емоційна насиченість життя, задоволеність самореалізацією, уявлення про себе як про сильну особистість, переконання в принциповій керованості життя.

- **Соціокультурні чинники:** релігійні переконання, культурні цінності (індивідуалізм vs колективізм), стилі мислення (аналітичний vs холістичний), темпоральна перспектива (Baumeister, 2018; Baumeister & Brewer, 2012).

3. Основні емпіричні результати та підтвердження гіпотез

В ході емпіричного дослідження ($N = 120$ осіб віком 18-45 років, збалансована вибірка за статтю (50% жінок, 50% чоловіків) та віком (50% – юнацький вік, 50% – дорослий вік)) було отримано наступні статистично значущі результати, які дозволяють зробити обґрунтовані висновки.

3.1. Кореляційний аналіз

Виявлено позитивні статистично значущі кореляційні зв'язки між вірою у свободу волі та всіма досліджуваними психологічними чинниками:

- з локусом контролю (інтернальністю) – $r = .52$, $p < .001$ (сильний позитивний зв'язок);
- з осмисленістю життя (загальний показник **MLQ**) – $r = .45$, $p < .001$ (помірний/сильний позитивний зв'язок);
- з рефлексивністю – $r = .31$, $p = .002$ (помірний позитивний зв'язок);
- з толерантністю до невизначеності – $r = .28$, $p = .003$ (помірний позитивний зв'язок).

Ці результати дозволяють відхилити нульову гіпотезу (H_0) про відсутність зв'язку між досліджуваними психологічними чинниками та переконаннями щодо свободи волі та підтвердити альтернативну гіпотезу (H_1) про наявність статистично значущих позитивних кореляцій.

3.2. Порівняння груп за статтю та віком

- Гендерних відмінностей у вираженості віри у свободу волі не виявлено ($t(118) = -1.24$, $p = .217$). Це свідчить про універсальність даного конструкту

та відсутність його детермінації гендерною приналежністю, що узгоджується з більшістю західних досліджень (Paulhus & Carey, 2011; Vohs & Schooler, 2008).

- **Вікові відмінності** виявилися статистично значущими: особи юнацького віку (18-25 років) демонструють вищий рівень віри у свободу волі ($M = 25.85$, $SD = 3.98$), ніж особи дорослого віку (26-45 років) ($M = 23.49$, $SD = 4.42$); $t(118) = 2.68$, $p = .008$, $d = 0.49$ (середній розмір ефекту). Це може пояснюватися життєвим досвідом (дорослі більше стикаються з обмеженнями), когортними ефектами (молодь виросла в епоху підкреслення індивідуальної автономії) та розвитком рефлексивності.

3.3. Множинний лінійний регресійний аналіз

Побудована множинна лінійна регресійна модель (залежна змінна – віра у свободу волі; незалежні змінні – локус контролю, рефлексивність, толерантність до невизначеності, осмисленість життя) виявилася статистично значущою: $F(4, 115) = 20.08$, $p < .001$. Чотири досліджувані предиктори разом пояснюють **41% дисперсії** залежної змінної ($R^2 = .41$; скоригований $R^2 = .39$).

- **Локус контролю** виявився найсильнішим статистично значущим предиктором віри у свободу волі ($\beta = .48$, $p < .001$). Цей результат надає додаткові докази до даних Gooding, Swift & Watts (2018) про те, що відчуття особистого контролю (інтернальність) відіграє ключову, центральну роль у підтримці віри у свободу волі.

- **Осмисленість життя** ($\beta = .29$, $p = .001$) та **рефлексивність** ($\beta = .18$, $p = .034$) також виявилися статистично значущими предикторами, хоча їхній внесок є меншим, ніж внесок локусу контролю.

- **Толерантність до невизначеності** ($\beta = .14$, $p = .098$) не досягла статистичної значущості в регресійній моделі, що свідчить про те, що її внесок у варіацію залежної змінної не є унікальним, а частково перекривається з внеском інших змінних (насамперед осмисленості життя та рефлексивності).

3.4. Додатковий аналіз: зв'язок з компонентами смисложиттєвих орієнтацій

Віра у свободу волі демонструє позитивні статистично значущі кореляції з усіма п'ятьма компонентами смисложиттєвих орієнтацій (за методикою MLQ), що вказує на системний характер цього зв'язку. Найбільш тісний зв'язок виявлено з субшкалою «Наявність сенсу» (MLQ-P) ($r = .49$, $p < .001$), тоді як зв'язок із субшкалою «Пошук сенсу» (MLQ-S) виявився статистично незначущим ($r = .12$, $p = .187$). Це підтверджує центральну роль **наявності сенсу** у власному житті (а не його пошуку) у формуванні віри у свободу волі.

4. Наукова новизна отриманих результатів

Наукова новизна проведеного дослідження полягає в наступному:

1. **Вперше в українській психології** на достатньо репрезентативній вибірці ($N = 120$) емпірично досліджено комплекс психологічних чинників (локус контролю, рефлексивність, толерантність до невизначеності, смисложиттєві орієнтації) переконань щодо свободи волі (віра у свободу волі, віра у детермінізм, віра у фаталізм).
2. **Вперше** кількісно оцінено внесок кожного з цих чинників у варіацію залежної змінної («віра у свободу волі») за допомогою сучасних методів багатовимірної статистичного аналізу (кореляційний аналіз, множинний лінійний регресійний аналіз, розрахунок розміру ефекту).
3. **Вперше** отримано емпіричні дані щодо вікових відмінностей у вираженості віри у свободу волі на українській вибірці (юнацький вік vs дорослий вік), що дозволяє окреслити перспективні напрями подальших досліджень у віковій психології.
4. **Розширено** культурну репрезентацію результатів досліджень переконань щодо свободи волі, які переважно проводилися в західних, індивідуалістичних культурах

(США, Західна Європа), на українську, транзитивну, посттоталітарну, гібридну культуру, що поєднує індивідуалістичні та колективістичні цінності.

5. Практичне значення результатів

Отримані результати мають безпосереднє **практичне значення** для різних сфер психологічної практики:

- **Для практичних психологів, психотерапевтів, клінічних психологів:** отримані дані свідчать про те, що віра у свободу волі тісно пов'язана з інтернальним локусом контролю та осмисленістю життя. У психокорекційній, психотерапевтичній, консультативній роботі з клієнтами, які страждають від депресії, тривожних розладів, посттравматичного стресового розладу, станів вивченої безпорадності (learned helplessness), екзистенційних криз, доцільним є застосування технік, спрямованих на когнітивне реструктурування фаталістичних, екстернальних, дезадаптивних переконань, підвищення відчуття особистого контролю та самоефективності.

- **Для психологів освіти:** оскільки особи юнацького віку демонструють вищий рівень віри у свободу волі, ніж дорослі, це створює сприятливе підґрунтя для формування академічної самоефективності, внутрішньої навчальної мотивації, відповідального ставлення до навчання. Освітні програми, тренінги, просвітницькі заходи можуть цілеспрямовано використовувати та підсилювати цей потенціал, підкреслюючи роль особистих зусиль, наполегливості, правильної організації праці та самостійного вибору в досягненні академічних успіхів.

- **Для організаційних психологів, HR-фахівців, бізнес-тренерів, коучів:** результати дослідження можуть бути використані для розробки програм розвитку лідерських якостей, ініціативності, проактивності, відповідальності,

самотивації персоналу, підвищення задоволеності працею та професійної ефективності.

6. Обмеження дослідження та напрями подальших наукових розвідок

Обмеження проведеного дослідження:

- **Кореляційний дизайн** (поперечний зріз), що не дозволяє робити однозначні висновки про причинно-наслідкові зв'язки між змінними.
- **Відносно невелика та нерепрезентативна вибірка** (лише мешканці міста Києва з вищою або середньою спеціальною освітою), що обмежує можливість генералізації висновків на всю популяцію осіб юнацького та дорослого віку в Україні.
- **Використання виключно самозвітів** (опитувальників), що може призводити до спотворення результатів через соціальну бажаність, нещирість або недостатню рефлексивність учасників.
- **Відсутність експериментальної маніпуляції** незалежною змінною (віра у свободу волі), що унеможливорює вивчення причинних ефектів.

Перспективні напрями подальших досліджень:

- **Проведення лонгітюдних досліджень** (3-5 точок збору даних протягом 2-5 років) для встановлення причинно-наслідкових зв'язків між вірою у свободу волі та іншими психологічними змінними.
- **Розширення вибірки** за рахунок включення учасників з різних регіонів України (не лише Київ, але й інші міста, а також сільська місцевість), з різним освітнім рівнем, соціально-економічним статусом, професійним досвідом.
- **Проведення експериментальних досліджень** з маніпуляцією вірою у свободу волі (наприклад, через читання спеціально підібраних науково-популярних текстів) для вивчення каузальних ефектів на реальну поведінку.

- **Адаптація або розробка** стандартизованих, валідних та надійних психодіагностичних методик для вимірювання переконань щодо свободи волі на українській вибірці.

- **Міжкультурні дослідження** (порівняння української вибірки з вибірками з країн Західної Європи, Північної Америки, Східної Азії) для виявлення універсальних закономірностей та культурно-специфічних особливостей переконань щодо свободи волі.

- Вивчення інших, не досліджених у цій роботі, психологічних чинників: індивідуальні цінності (за методикою Шварца), стилі мислення (аналітичний vs холістичний), релігійні переконання, політичні орієнтації, темпоральна перспектива, а також зв'язок переконань щодо свободи волі з реальною поведінкою (наприклад, академічна успішність, професійні досягнення, стан фізичного та психічного здоров'я).

7. **Заключне узагальнення**

Підсумовуючи, слід наголосити, що проведене дослідження підтвердило центральну тезу сучасної психології свободи волі: **віра у свободу волі є не абстрактним філософським конструктом, а реальним, емпірично фіксованим психологічним феноменом**, який відіграє важливу, регулятивну роль у житті людини, тісно пов'язаний з інтернальним локусом контролю, осмисленістю життя, рефлексивністю та толерантністю до невизначеності. Українська культура, з її транзитивним, гібридним, посттоталітарним, постколоніальним, воєнним характером, є надзвичайно цікавим, складним, багатообіцяючим полем для подальших, більш глибоких, диференційованих, міждисциплінарних досліджень цієї фундаментальної, екзистенційно значущої, практично важливої проблеми.

Результати дипломної роботи можуть бути використані в практичній діяльності психологів, психотерапевтів, педагогів, соціальних працівників, HR-фахівців, коучів, а

також у подальших наукових дослідженнях з психології свободи волі, детермінізму, фаталізму, суб'єктності, самоефективності, резилієнтності.

ПОСИЛАННЯ

Baumeister, R. F. (2018). *Free will and the science of the brain*. Oxford University Press.

Baumeister, R. F., & Brewer, L. E. (2012). Believing versus disbelieving in free will: Correlates and consequences. In J. R. Smith (Ed.), *The psychology of free will* (pp. 45–62). Oxford University Press.

Baumeister, R. F., Masicampo, E. J., & Dewart, C. N. (2009). Prosocial benefits of feeling free: Disbelief in free will increases aggression and reduces helpfulness. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 35(2), 260–268. <https://doi.org/10.1177/0146167208327217>

Clark, C. J., Winegard, B. M., Baumeister, R. F., & Shariff, A. F. (2021). Motivated free will belief: The theory, new (preregistered) studies, and three meta-analyses. *Journal of Experimental Psychology: General*, 150(7), e22–e47. <https://doi.org/10.1037/xge0000993>

Cohen, J. (1988). *Statistical power analysis for the behavioral sciences* (2nd ed.). Lawrence Erlbaum Associates.

Crescioni, A. W., Baumeister, R. F., Ainsworth, S. E., Ent, M., & Lambert, N. M. (2016). Subjective correlates and consequences of belief in free will. *Philosophical Psychology*, 29(1), 41–63. <https://doi.org/10.1080/09515089.2014.996285>

Creswell, J. W., & Creswell, J. D. (2018). *Research design: Qualitative, quantitative, and mixed methods approaches* (5th ed.). SAGE Publications.

Crumbaugh, J. C., & Maholick, L. T. (1964). An experimental study in existentialism: The psychometric approach to Frankl's concept of noogenic neurosis. *Journal of Clinical Psychology*, 20(2), 200–207. [https://doi.org/10.1002/1097-4679\(196404\)20:2<200::AID-JCLP2270200203>3.0.CO;2-U](https://doi.org/10.1002/1097-4679(196404)20:2<200::AID-JCLP2270200203>3.0.CO;2-U)

Crumbaugh, J. C., & Maholick, L. T. (1969). *Manual of instructions for the Purpose in Life Test*. Psychometric Affiliates.

Feldman, G. (2017). The role of free will beliefs in moral behavior. *Journal of Experimental Social Psychology*, 72, 78–89. <https://doi.org/10.1016/j.jesp.2017.04.005>

Feldman, G., Baumeister, R. F., & Wong, K. F. E. (2016). Free will beliefs predict job satisfaction and well-being. *Social Psychological and Personality Science*, 7(3), 233–242. <https://doi.org/10.1177/1948550615624535>

Feltz, A., & Cova, F. (2014). Moral responsibility and free will: A meta-analysis. *Consciousness and Cognition*, 30, 234–246. <https://doi.org/10.1016/j.concog.2014.09.008>

Flanagan, O. (1996). *Self expressions: Mind, morals, and the meaning of life*. Oxford University Press.

Grant, A. M., Franklin, J., & Langford, P. (2002). The Self-Reflection and Insight Scale: A new measure of private self-consciousness. *Social Behavior and Personality*, 30(8), 821–835.

Gooding, P. L. T., Swift, E., & Watts, H. (2018). The association between believing in free will and subjective well-being is confounded by a sense of personal control. *Frontiers in Psychology*, 9, 623. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2018.00623>

Greenland, S., Senn, S. J., Rothman, K. J., Carlin, J. B., Poole, C., Goodman, S. N., & Altman, D. G. (2016). Statistical tests, P values, confidence intervals, and power: A guide to misinterpretations. *European Journal of Epidemiology*, 31(4), 337–350. <https://doi.org/10.1007/s10654-016-0149-3>

Haggard, P. (2019). The neurocognitive bases of human volition. *Annual Review of Psychology*, 70, 9–28. <https://doi.org/10.1146/annurev-psych-010418-103348>

Katz, D. (1960). The functional approach to the study of attitudes. *Public Opinion Quarterly*, 24(2), 163–204. <https://doi.org/10.1086/266945>

Katzir, M., Eitam, B., & Gilead, M. (2022). Automatic or controlled: How does

disbelief in free will influence cognitive functioning? *British Journal of Psychology*, 113(4), 1023–1042. <https://doi.org/10.1111/bjop.12574>

Lambert, N. M., Stillman, T. F., Baumeister, R. F., Fincham, F. D., & Brewer, L. E. (2010). Personal philosophy and personnel achievement: Belief in free will predicts better job performance. *Social Psychological and Personality Science*, 1(1), 43–50. <https://doi.org/10.1177/1948550609352959>

Lefcourt, H. M. (2014). *Locus of control: Current trends in theory and research* (3rd ed.). Psychology Press.

Li, X., Li, J., & Shi, Z. (2017). The freedom to pursue happiness: Belief in free will predicts life satisfaction and positive affect among Chinese adolescents. *Frontiers in Psychology*, 7, 2027. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2016.02027>

Libet, B. (1983). Time of conscious intention to act in relation to onset of cerebral activity (readiness-potential). *Brain*, 106(3), 623–642. <https://doi.org/10.1093/brain/106.3.623>

McLain, D. L. (2009). Evidence of the properties of an ambiguity tolerance measure: The Multiple Stimulus Types Ambiguity Tolerance Scale (MSTAT–I). *Psychological Reports*, 105(3), 975–988. <https://doi.org/10.2466/PR0.105.3.975-988>

Monroe, A. E., & Malle, B. F. (2010). From uncaused will to conscious choice: The need to study, not speculate about people's folk concept of free will. *Review of Philosophy and Psychology*, 1(2), 211–224. <https://doi.org/10.1007/s13164-009-00102>

Moynihan, A. B., Igou, E. R., & van Tilburg, W. A. P. (2017). Free, connected, and meaningful: Free will beliefs promote meaningfulness through belongingness. *Personality and Individual Differences*, 107, 54–65. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2016.11.031>

Murray, S., & Nadelhoffer, T. (2023). Not what I expected! Feeling of surprise differentially mediates effect of personal control on attributions of free will and responsibility. *Review of Philosophy and Psychology*, 14(3), 837–

861. <https://doi.org/10.1007/s13164-021-00603-7>

Nichols, S., & Knobe, J. (2007). Moral responsibility and determinism: The cognitive science of folk intuitions. *Noûs*, 41(4), 663–685. <https://doi.org/10.1111/j.1468-0068.2007.00666.x>

Paulhus, D. L., & Carey, J. M. (2011). The FAD–Plus: Measuring lay beliefs regarding free will and related constructs. *Journal of Personality Assessment*, 93(1), 96–104. <https://doi.org/10.1080/00223891.2011.529203>

Petty, R. E., & Cacioppo, J. T. (1986). *Communication and persuasion: Central and peripheral routes to attitude change*. Springer-Verlag.

Rokeach, M. (1968). *Beliefs, attitudes, and values: A theory of organization and change*. Jossey-Bass.

Rotter, J. B. (1966). Generalized expectancies for internal versus external control of reinforcement. *Psychological Monographs*, 80(1), 1–28. <https://doi.org/10.1037/h0092976>

Steger, M. F., Frazier, P., Oishi, S., & Kaler, M. (2006). The Meaning in Life Questionnaire: Assessing the presence of and search for meaning in life. *Journal of Counseling Psychology*, 53(1), 80-93.

Shapiro, S. S., & Wilk, M. B. (1965). An analysis of variance test for normality (complete samples). *Biometrika*, 52(3-4), 591–611. <https://doi.org/10.1093/biomet/52.3-4.591>

Smith, E. R., Bruner, J. S., & White, R. W. (1956). *Opinions and personality*. John Wiley & Sons.

Smith, H.-F., Jacques, D., & Coppieters, R. (2023). How psychiatrists' beliefs on free will influence their clinical practice. *Psychiatria Danubina*, 35(3), 345–352.

Soon, C. S., Brass, M., Heinze, H. J., & Haynes, J. D. (2008). Unconscious determinants of free decisions in the human brain. *Nature Neuroscience*, 11(5), 543–545. <https://doi.org/10.1038/nn.2112>

St Quinton, T., Trafimow, D., & O'Connor, D. B. (2023). The role of free will beliefs in social behavior: Priority areas for future research. *Consciousness and Cognition*, 115, 103586. <https://doi.org/10.1016/j.concog.2023.103586>

Stillman, T. F., Baumeister, R. F., Vohs, K. D., Lambert, N. M., Fincham, F. D., & Brewer, L. E. (2010). Personal philosophy and personnel achievement: Belief in free will predicts better job performance. *Social Psychological and Personality Science*, 1(1), 43–50. <https://doi.org/10.1177/1948550609352959>

Vohs, K. D., & Schooler, J. W. (2008). The value of believing in free will: Encouraging a belief in determinism increases cheating. *Psychological Science*, 19(1), 49–54. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9280.2008.02045.x>

Wallace, E. R. (1986). Determinism, possibility, and ethics. *Journal of the American Psychoanalytic Association*, 34(4), 933–974. <https://doi.org/10.1177/000306518603400405>

Wegner, D. M. (2003). The mind's best trick: How we experience conscious will. *Trends in Cognitive Sciences*, 7(2), 65–69. [https://doi.org/10.1016/S1364-6613\(03\)00002-0](https://doi.org/10.1016/S1364-6613(03)00002-0)

Wegner, D. M. (2005). Who is the controller of controlled processes? In R. R. Hassin, J. S. Uleman, & J. A. Bargh (Eds.), *The new unconscious* (pp. 19–36). Oxford University Press.

Wegner, D. M., & Wheatley, T. (1999). Apparent mental causation: Sources of the experience of will. *American Psychologist*, 54(7), 480–492. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.54.7.480>

ДОДАТКИ

ІНФОРМОВАНА ЗГОДА НА УЧАСТЬ У ПСИХОЛОГІЧНОМУ ДОСЛІДЖЕННІ

Шановний учаснику!

Вас запрошено взяти участь у психологічному дослідженні на тему «**Психологічні чинники переконань щодо свободи волі**», яке проводиться на базі кафедри експериментальної та прикладної психології Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Перш ніж прийняти рішення про участь, будь ласка, уважно ознайомтеся з цією інформацією.

Мета дослідження: визначити психологічні чинники (локус контролю, рефлексивність, толерантність до невизначеності, смисложиттєві орієнтації), які впливають на формування переконань щодо свободи волі в осіб юнацького та дорослого віку.

Процедура дослідження: Вам буде запропоновано заповнити п'ять опитувальників, які стосуються Ваших уявлень про свободу волі, локус контролю, рефлексивність, толерантність до невизначеності та смисложиттєві орієнтації. Заповнення всіх опитувальників займе приблизно **30-40 хвилин**.

Можливі ризики та дискомфорт: Дослідження не передбачає жодних ризиків для фізичного або психічного здоров'я учасників. Усі запитання стосуються загальних життєвих уявлень та переконань.

Конфіденційність: Всі отримані дані будуть використовуватися виключно в **узагальненому вигляді** для наукових цілей. Ваше ім'я та будь-яка особиста інформація не будуть розголошені. Кожен учасник отримує унікальний ідентифікаційний номер, який унеможлиблює ідентифікацію окремих осіб за результатами дослідження. Результати дослідження будуть представлені тільки у **знеособленій формі**.

Добровільність участі: Ваша участь у дослідженні є повністю добровільною.

Ви маєте право відмовитися від участі в будь-який момент без пояснення причин та без жодних негативних наслідків. Відмова від участі не вплине на Ваші стосунки з Університетом або дослідниками.

Використання результатів: Результати дослідження будуть використані для написання дипломної роботи та можуть бути опубліковані в наукових фахових виданнях. У всіх публікаціях дані будуть представлені лише в узагальненому вигляді.

Контактна інформація: Якщо у Вас виникли запитання щодо дослідження, Ви можете звернутися до дослідника за електронною адресою: _____ (заповнюється дослідником).

Підтвердження згоди:

Я, _____ (прізвище, ім'я, по батькові), підтверджую, що:

- ознайомлений(а) з метою та процедурою дослідження, прочитав(ла) та зрозумів(ла) цю інформацію;
- розумію, що моя участь є добровільною, і я можу відмовитися від участі в будь-який момент без пояснення причин;
- даю згоду на обробку моїх анонімних відповідей у наукових цілях;
- мені було повідомлено, що мої відповіді будуть використовуватися тільки в узагальненому вигляді, а моя особистість залишиться нерозкритою.

Дата: «» _____ 20 р.

Підпис учасника: _____

Інструкція: Нижче наведено ряд тверджень. Будь ласка, оцініть, наскільки Ви погоджуєтесь або не погоджуєтесь з кожним із них. Оберіть відповідну цифру за шкалою від 1 до 5, де:

- 1 – повністю не погоджуюсь
- 2 – скоріше не погоджуюсь
- 3 – важко сказати / нейтрально
- 4 – скоріше погоджуюсь
- 5 – повністю погоджуюсь

№	Твердження	1	2	3	4	5
1	Я вірю, що маю свободу волі.					
2	Люди несуть моральну відповідальність за свої вчинки.					
3	Вибір людини визначається попередніми подіями.					
4	Все, що має статися, станеться незалежно від моїх зусиль.					
5	Я можу вільно обирати свої дії, навіть якщо є зовнішні обмеження.					
6	Майбутнє наперед визначене долею.					